

Zračenje nebeskih tela

Prikupljanje informacija

- ▶ Direktno
  - ▶ Ljudska posada, sonde, roboti itd.
  - ▶ Analiza materijala koji je pao na Zemlju (meteoriti itd.)
- ▶ Posmatranje kretanja
  - ▶ Gravitacioni efekti
- ▶ Analiza elektro-magnetnog zračenja (svetlosti)

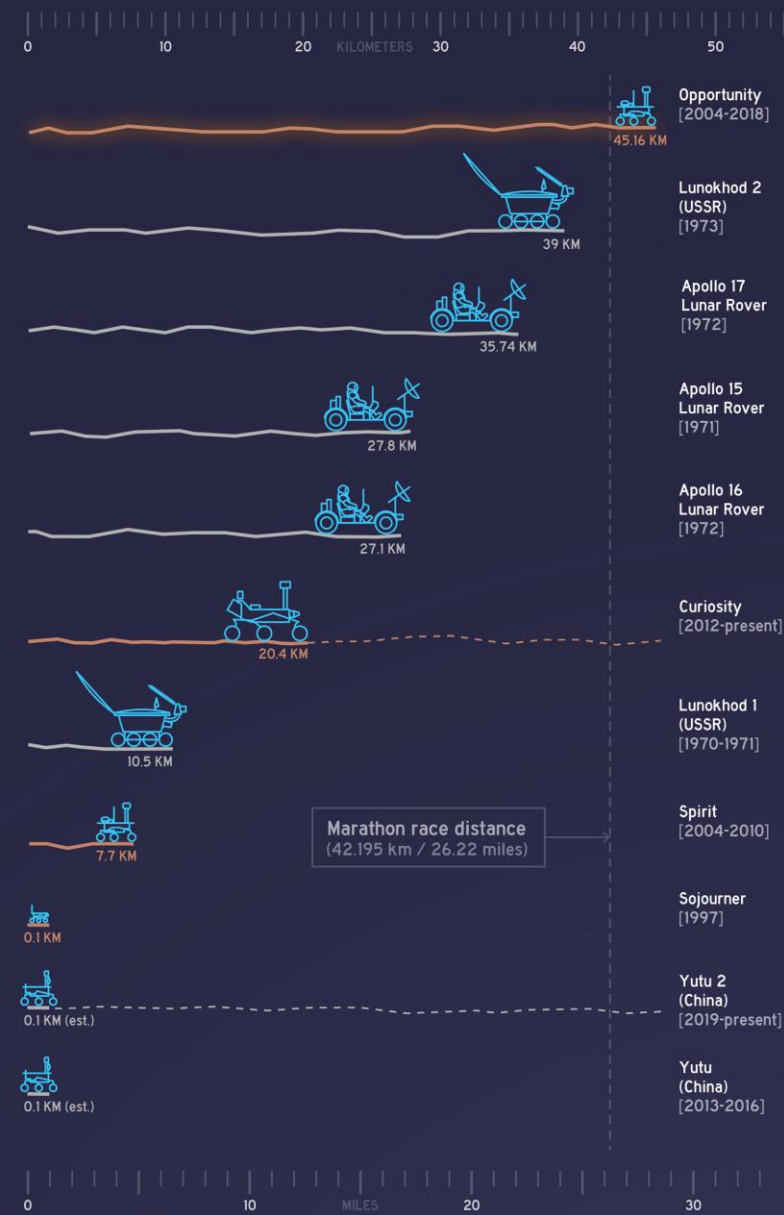
Direktne informacije

- ▶ Ljudska posada
- ▶ Sonde
- ▶ Materijal na Zemlji

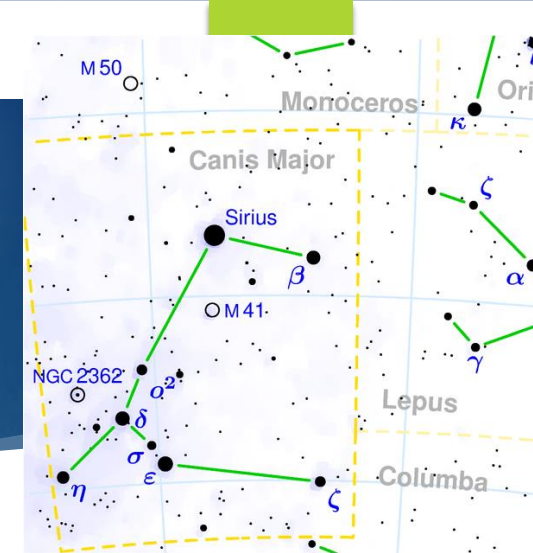

OUT-OF-THIS-WORLD RECORDS! DRIVING DISTANCES ON MARS AND THE MOON

(AS OF FEBRUARY 13, 2019)
MARS — MOON —

Gravitacioni efekti

- ▶ Primena Keplerovih zakona, Njutnovog zakona gravitacije, Ajnštajnovog OTR

- ▶ Masa, elementi orbita, kretanje – na osnovu poremećaja u kretanju

- ▶ Otkriće zvezde Sirijus B (pratilac najsjajnije zvezde Sirijus)

- ▶ Rastojanje 8,8 svetlosnih godina, 1,8 puta veći od Sunca

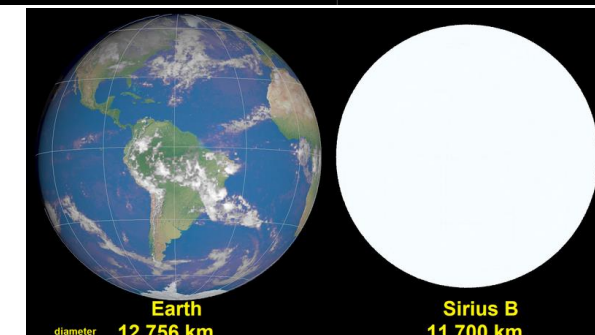
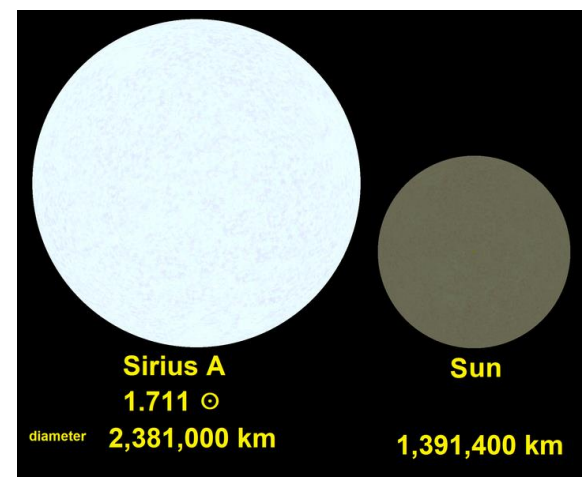
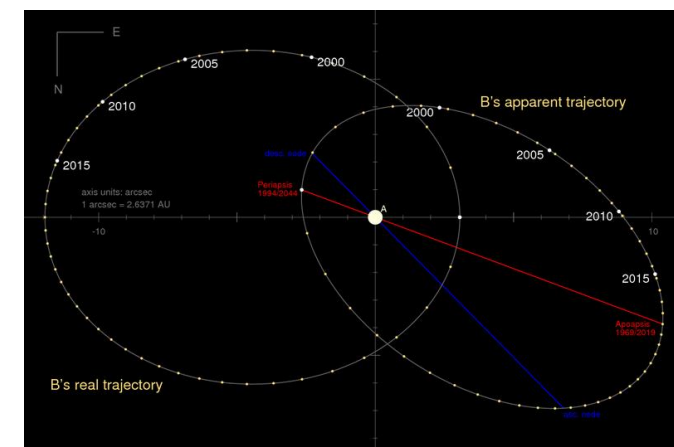
- ▶ Udaljava brzinom od 8 km/s

- ▶ F.W Besel (1844), višegodišnje praćenje

- ▶ Sirijus – menja položaj, blago zatalasana putanja

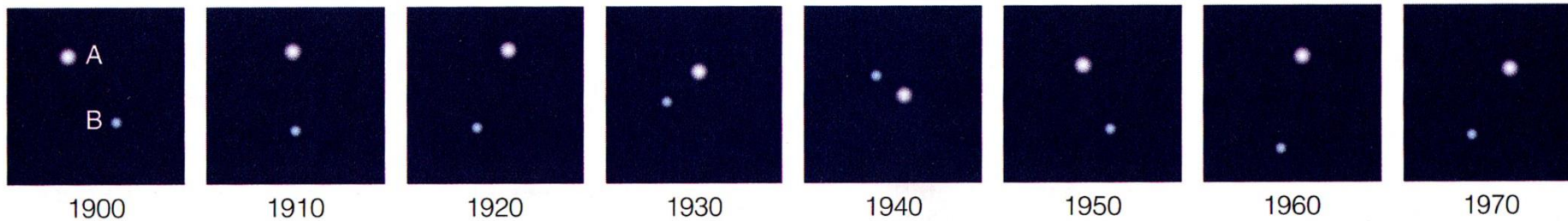
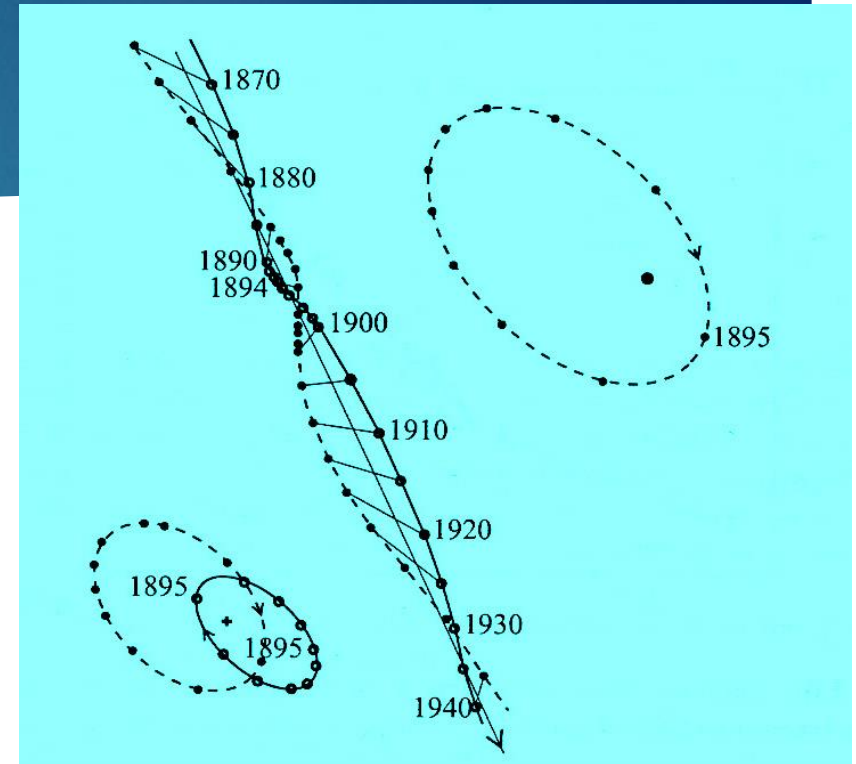
- ▶ Pretpostavka – gravitaciono delovanje nepoznatog pratioca

- ▶ Period – 49,7 godina

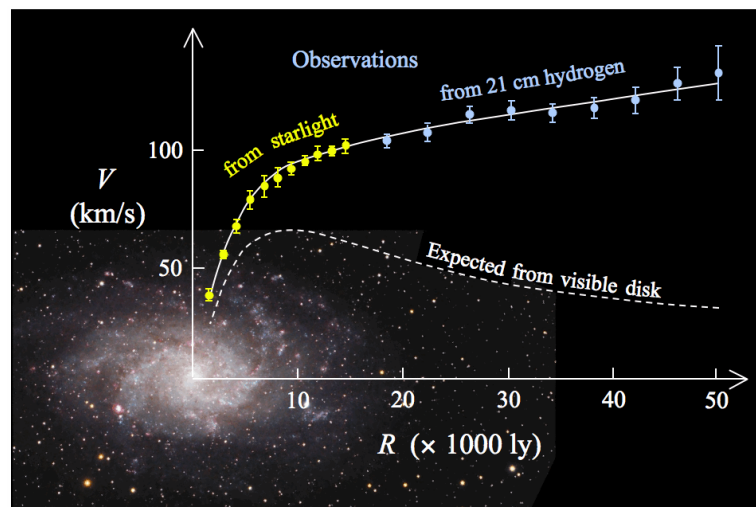
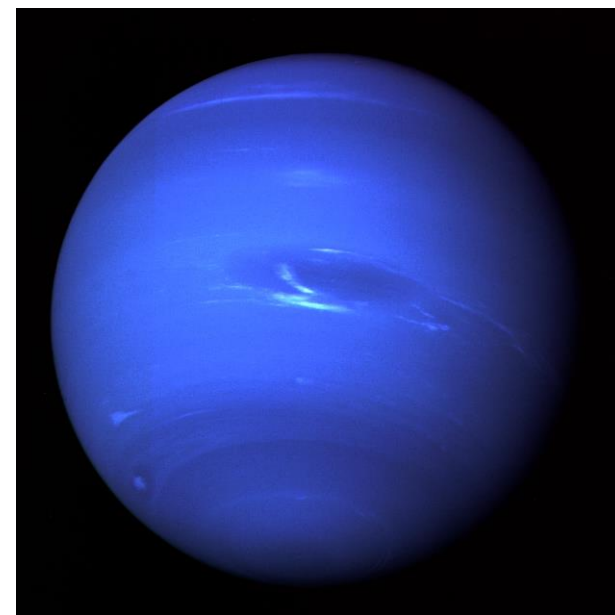
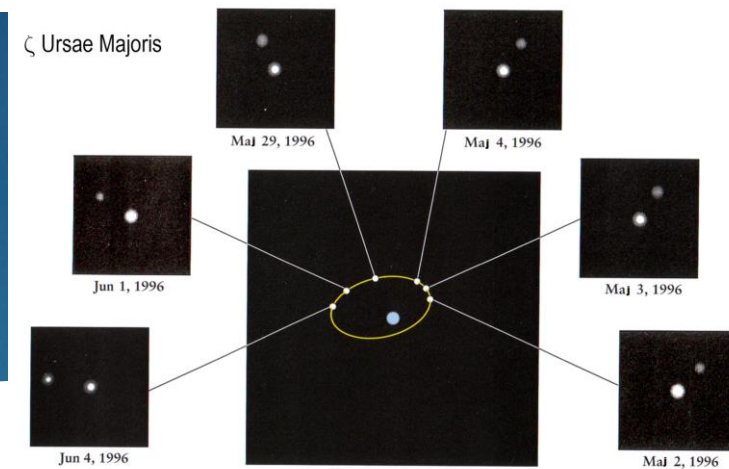
Gravitacioni efekti

- ▶ E. Klark (januar 1862) – na $10''$ od Sirijusa slaba zvezda
  - ▶ Patuljasta zvezda Sirijus B, ogromna gustina ali gasovita
  - ▶ Centar mase (baricentar) kreće po pravoj liniji, komponente oko njega

Gravitacioni efekti

- ▶ Slično ponašanje kod zvezde Zeta Ursae Majoris
- ▶ Ne samo zvezde:
  - ▶ npr. otkriće planete Neptun (matematičko predviđanje na osnovu efekata na orbiti Urana)
- ▶ (van)Galaktička astronomija?
  - ▶ Tamna materija
  - ▶ Neutronske zvezde
  - ▶ Crne rupe
  - ▶ Aktivne galaksije itd

Zračenje nebeskih tela

- ▶ Dž. Maksvel – svetlost = elektromagnetni talas
- ▶ Na osnovu emitovane/reflektovane svetlosti mogu se dobiti podaci o položaju i kretanju tela, hemijskom sastavu, temperaturi, pritisku, jačini polja, strukturi

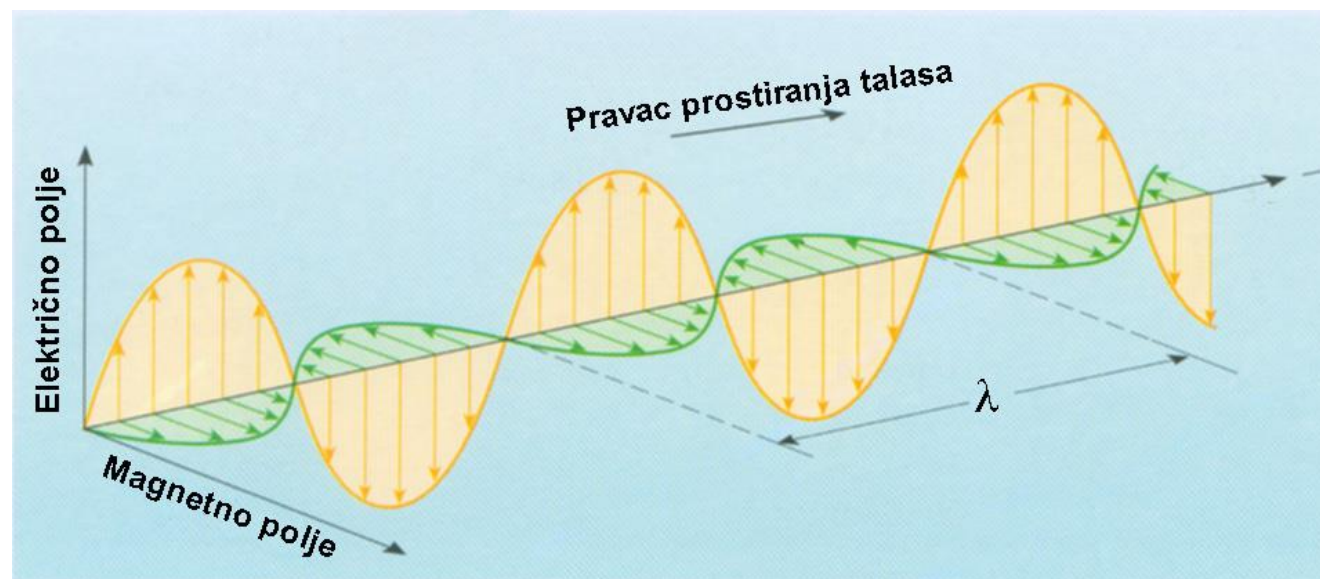
$$\vec{\nabla} \cdot \vec{D} = \rho$$

$$\vec{\nabla} \cdot \vec{B} = 0$$

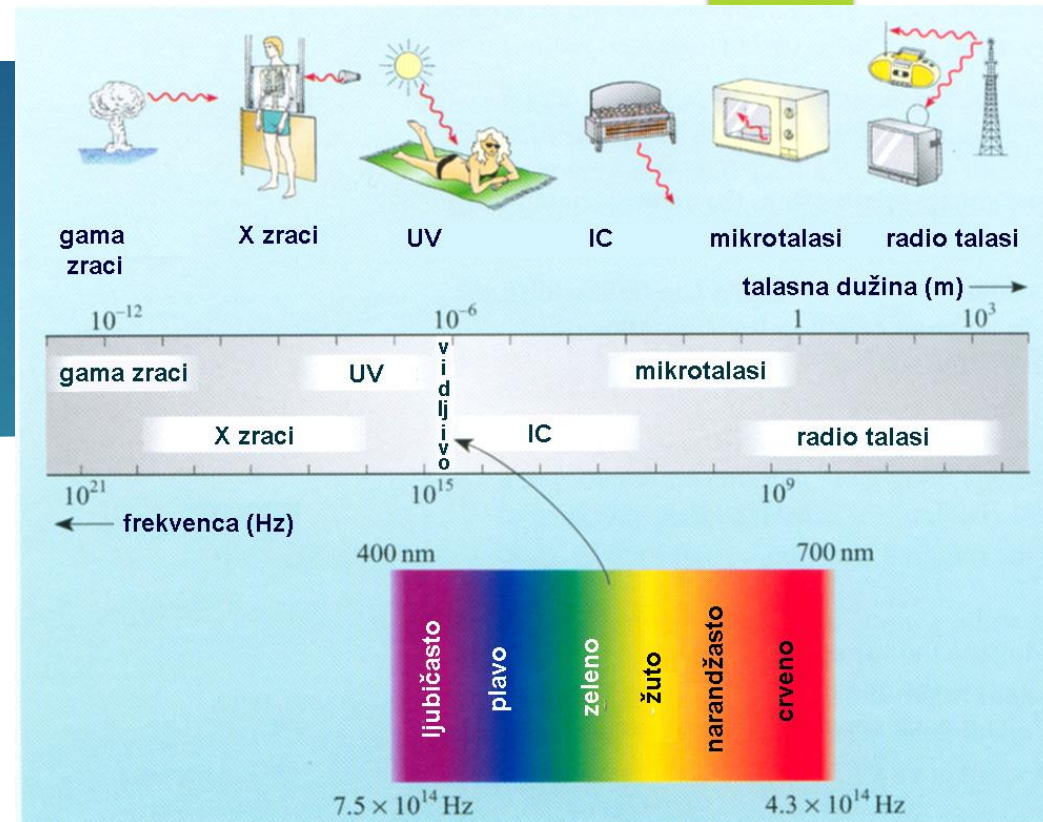
$$\vec{\nabla} \times \vec{H} = \vec{j} + \frac{\partial \vec{D}}{\partial t}$$

$$\vec{\nabla} \times \vec{E} = -\frac{\partial \vec{B}}{\partial t}$$

J. Clerk Maxwell

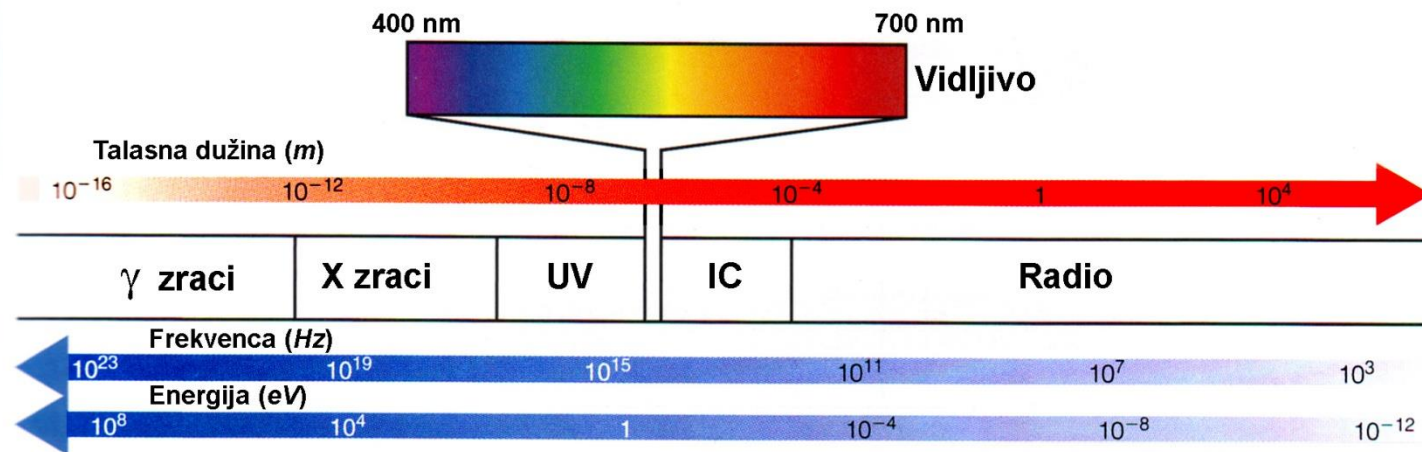
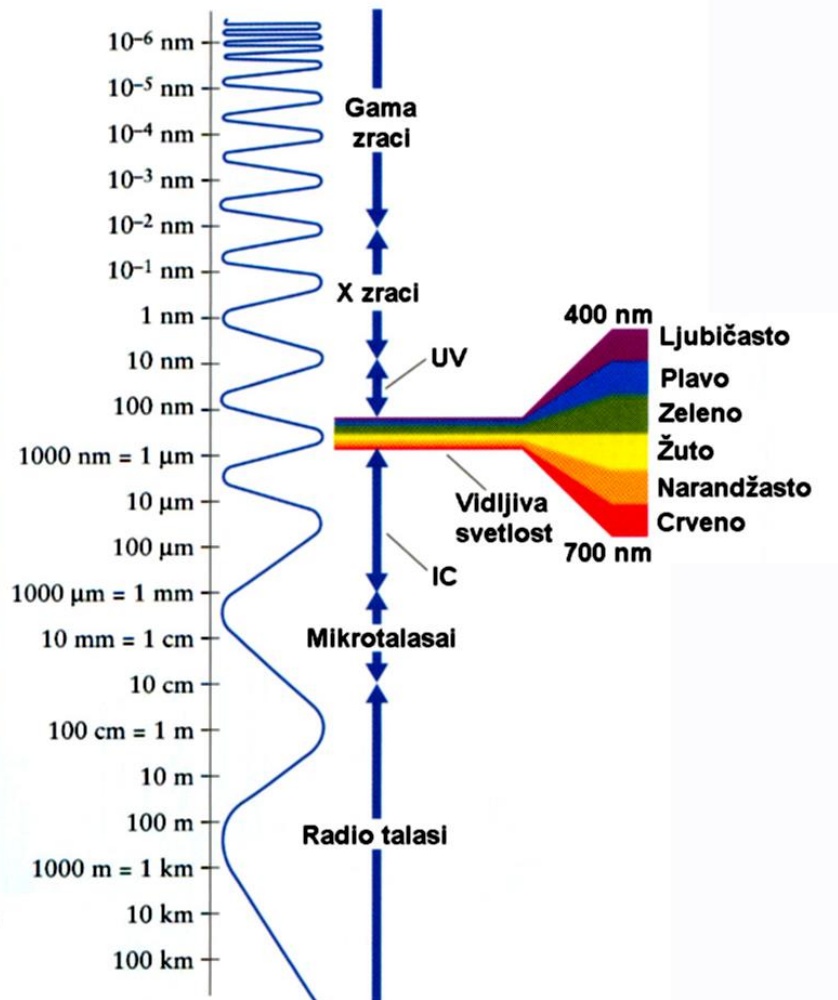

Elektro-magnetni spektar

$$E = h\nu$$

$$\lambda = \frac{c}{\nu}$$

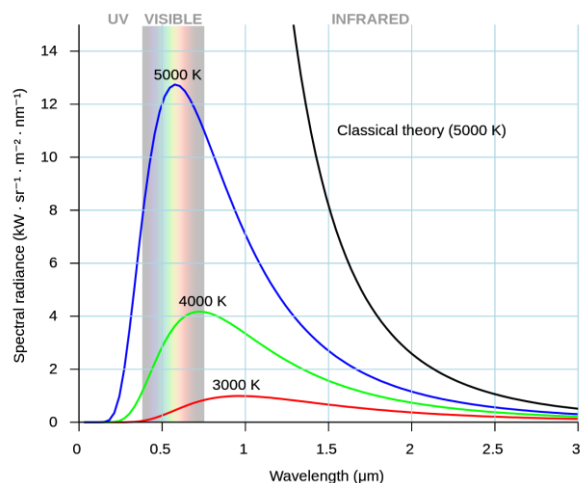

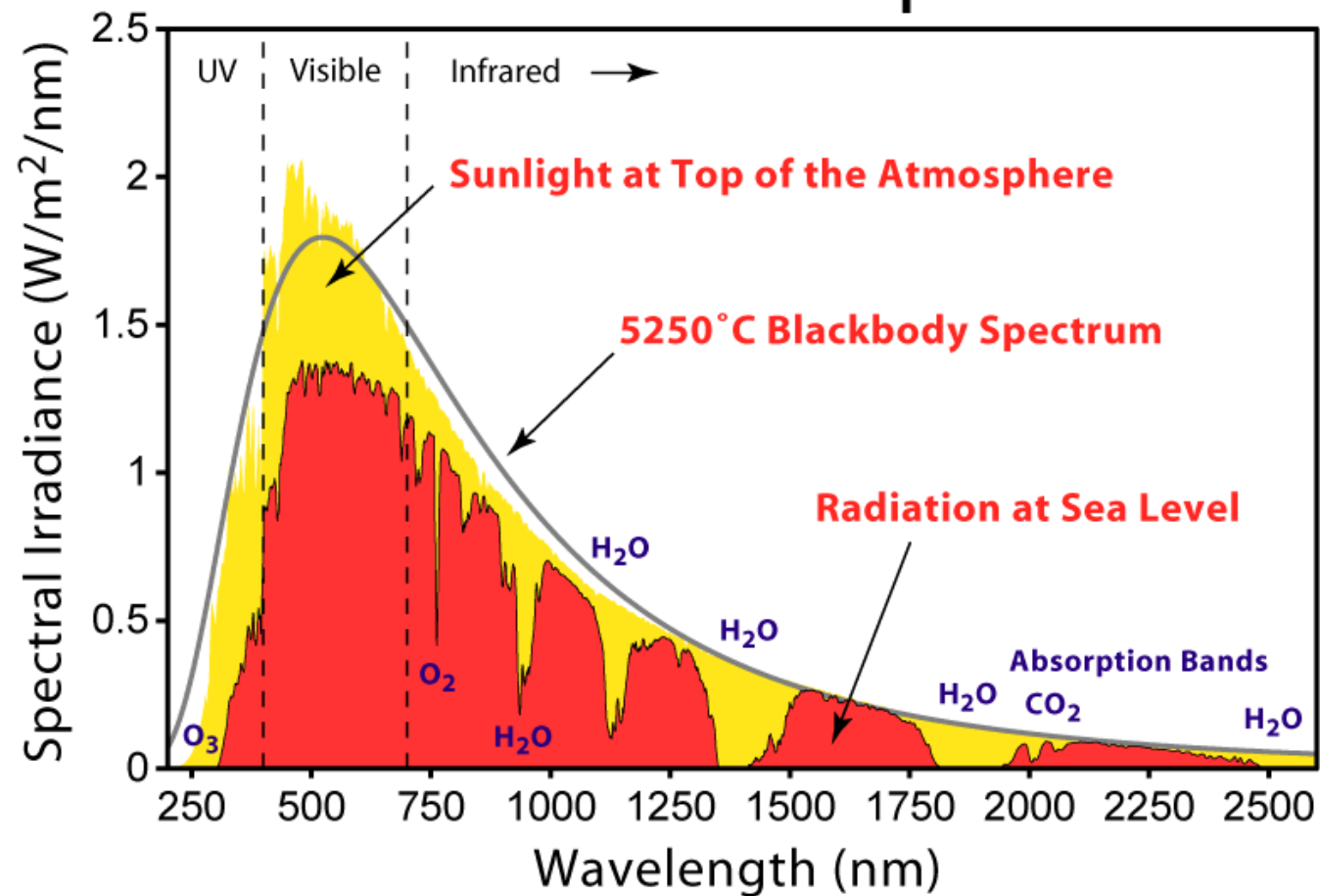
Zračenje zvezda

- ▶ Sunce - intenzitet najveći u vidljivom delu spektra
- ▶ Raspodela energije zračenja zvezda – Vinov zakon pomeranja

$$\lambda_{max} = T \cdot b, b = 2,89 \cdot 10^{-3} \text{ mK}$$

Solar Radiation Spectrum

Zračenje zvezda

- ▶ Oblast λ_{max} određuje boju zvezde (posledica površinske temperature)
  - ▶ Temperatura od 4300 do 7700 K – maksimum u vidljivom delu spektra
  - ▶ Sunce oko 5800 K, maksimum u žutom delu (G2)
  - ▶ Temperatura < 4300 K – maksimum u IR oblasti
  - ▶ Temperatura > 7700 K – maksimum u UV oblasti

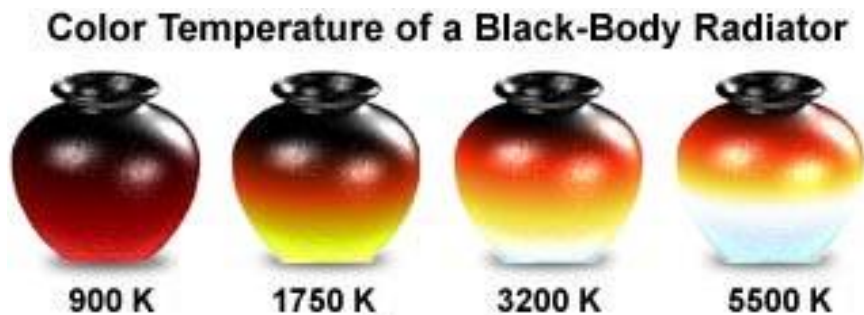
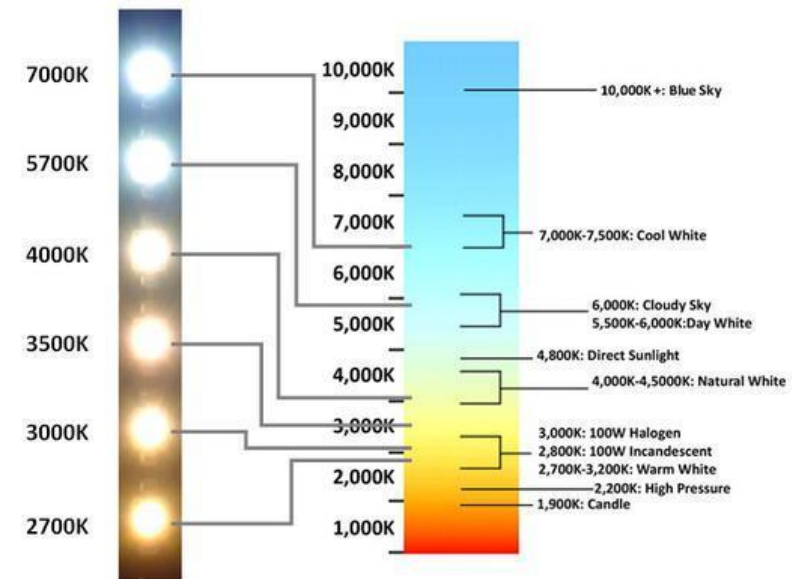

Figure 1

Basic LED Reference Example

Kelvin Color Temperature Scale Chart

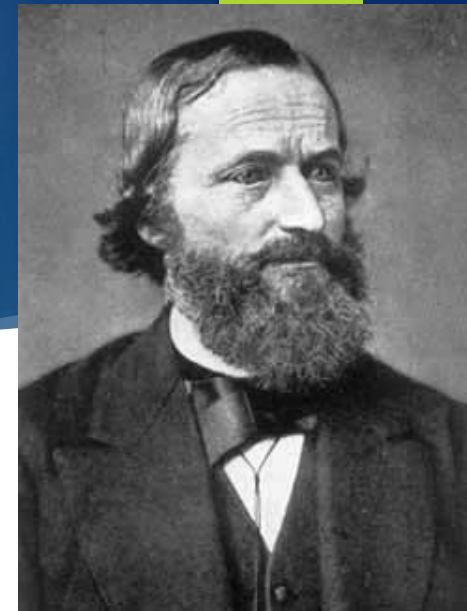
Internet, negde 2015. godine 😊

Temperatura boje?

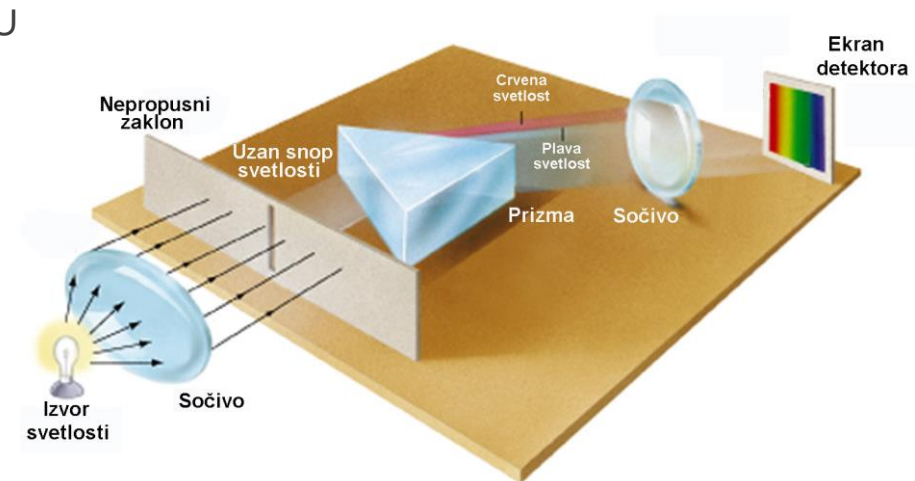
Spektralna analiza

- ▶ Kirhof i Bunzen (1859)
- ▶ **Princip identičnosti:** jedna supstanca emituje ili apsorbuje, zrači ili apsorbuje elektromagnetno zračenje uvek sa istim spektralnim linijama.
- ▶ Spektri nebeskih tela:
  1. Kontinuirani (neprekidni)
  2. Linijski
    1. Apsorpcioni
    2. Emisioni

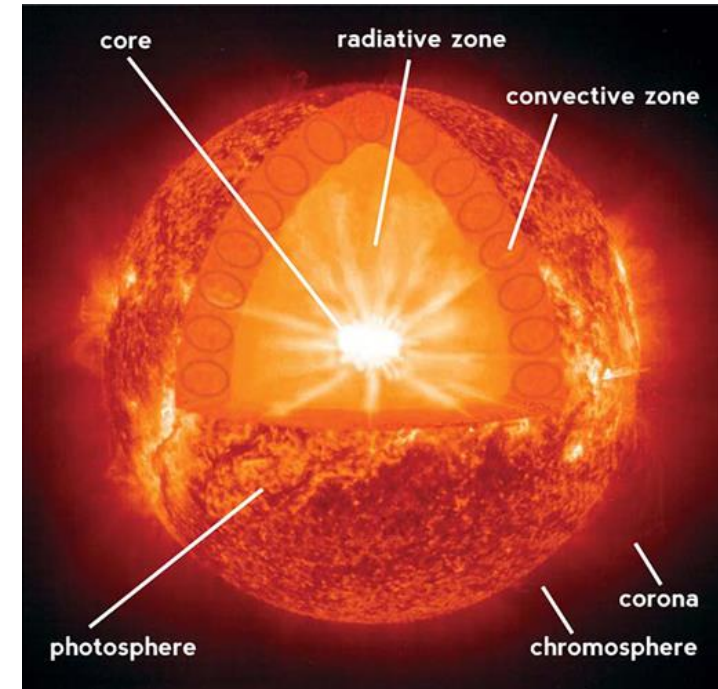
Neprekidan spekter

- ▶ Sastoji se od zračenja svih talasnih dužina.
- ▶ Emituju ga usijana čvrsta tela ili usijani gasovi velike gustine i zapremine (zvezde).
- ▶ Njutn je utvrdio da se ova “bela” svetlost može pomoću optičke prizme razložiti na niz boja.
- ▶ Razlaganje (disperzija) bele svetlosti je posledica činjenice da se zračenja različitih talasnih dužina u istoj sredini prelamaju pod različitim uglovima.

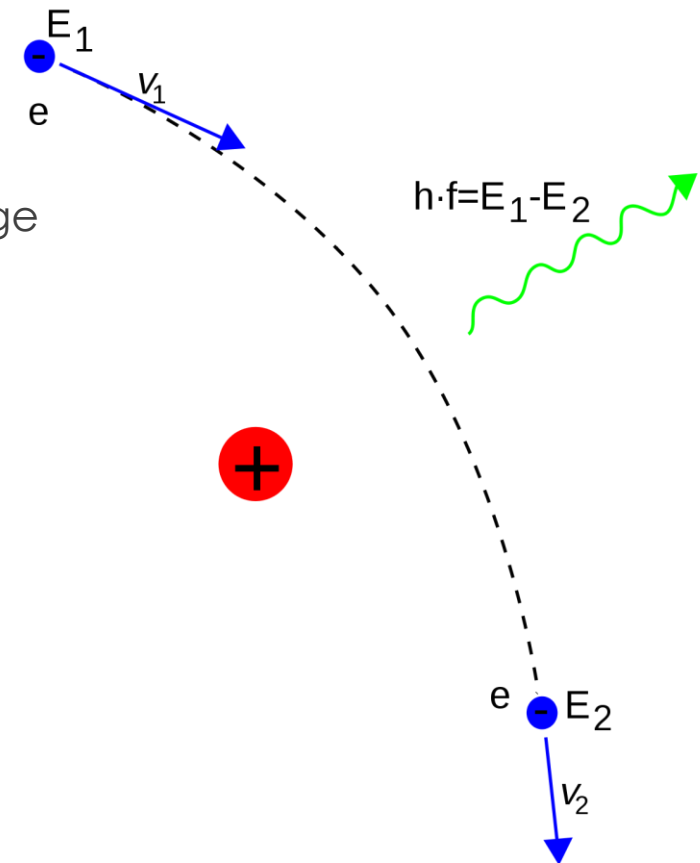
Neprekidan spektar zvezda

- ▶ Uglavnom je nastao kao posledica termalnih kretanja (toplotno zračenje) čestica usijanog zvezdanog gasa (plazme).
- ▶ Na ovo zračenje mogu se primeniti zakoni zračenja apsolutno crnog tela, premda se zvezde samo uslovno mogu tretirati kao tela u termodinamičkoj ravnoteži.
- ▶ Maksimalan intenzitet neprekidnog spektra toplotnog zračenja zavisi od temperature "površine" (fotosfere) zvezde sa koje se zračenje emituje.
- ▶ Zračenje sa maksimalnim intenzitetom određuje boju zvezde.

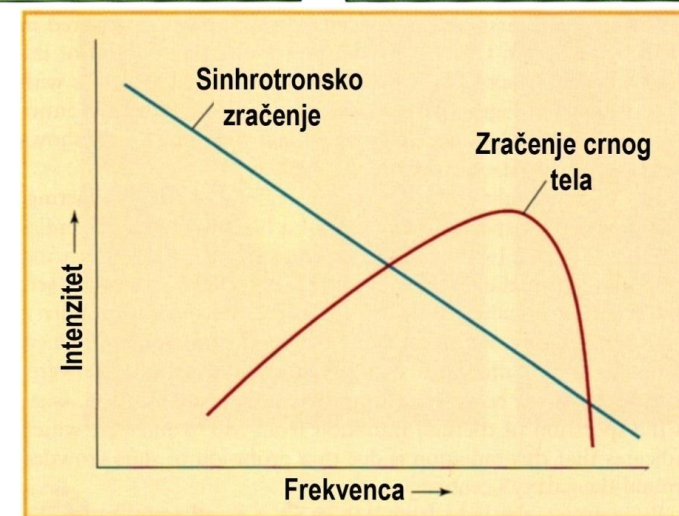
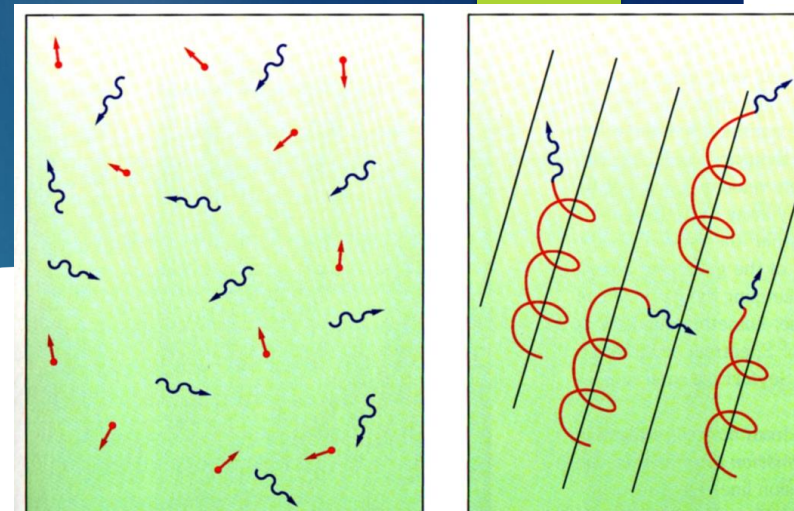
Neprekidan spektar zvezda

- ▶ Neprekidni spektar zvezda nastaje i kao rezultat **zakočnog zračenja** (*bremstrahlung*).
  - ▶ Nastaje prilikom ubrzanog kretanja naelektrisane čestice u polju druge naelektrisane čestice (istoimenog ili raznoimenog naelektrisanja).
- ▶ Prema Maksvelovoj teoriji, pri ubrzanom kretanju naelektrisane čestice emituju elektromagnetno zračenje.
- ▶ Tom prilikom gubitak kinetičke energije čestice jednak je energiji emitovanog fotona.

Neprekidan spektar zvezda

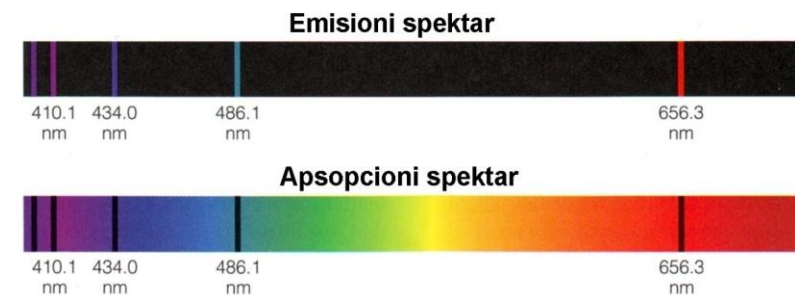
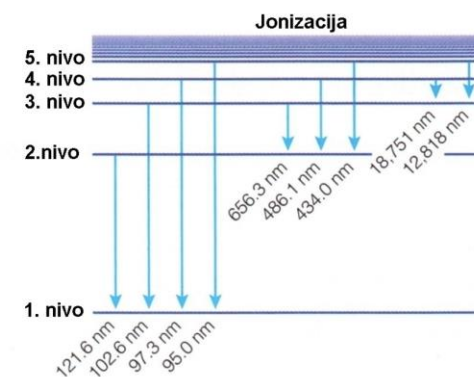
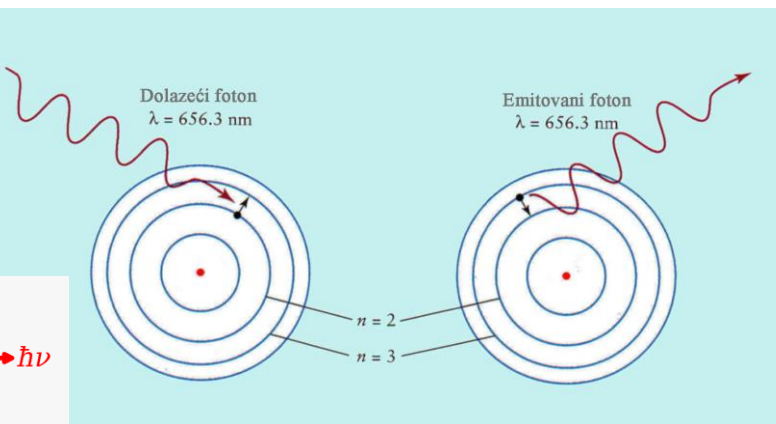
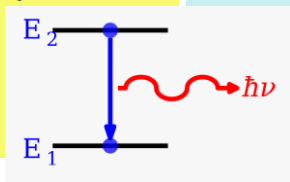
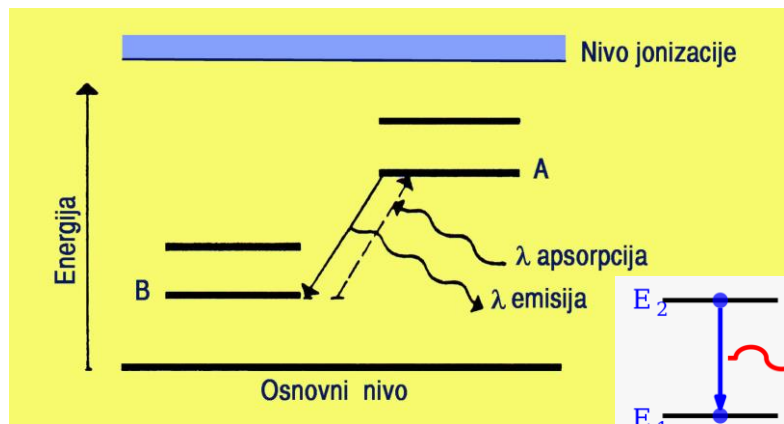
- ▶ Može nastati i mehanizmom **ciklotronske rotacije**.
- ▶ Naelektrisane čestice se, zbog delovanja Lorencove sile, u magnetnom polju kreću po kružnim ili spiralnim putanjama normalno na linije magnetnog polja.
- ▶ Prilikom ovog ubrzanog kretanja čestice **emituju sinhrotronsko zračenje**.
- ▶ Intenzitet **zavis**i od **energije čestice** i od **jačine magnetnog polja**.
- ▶ Pošto su kod kosmičkih objekata plazmene čestice različitih energija to je i spektar ovog zračenja kontinuiran.
- ▶ Analizom mogu se dobiti informacije o karakteru i jačini magnetnog polja zvezda, planeta ili interstelarnih oblaka gasa i prašine.

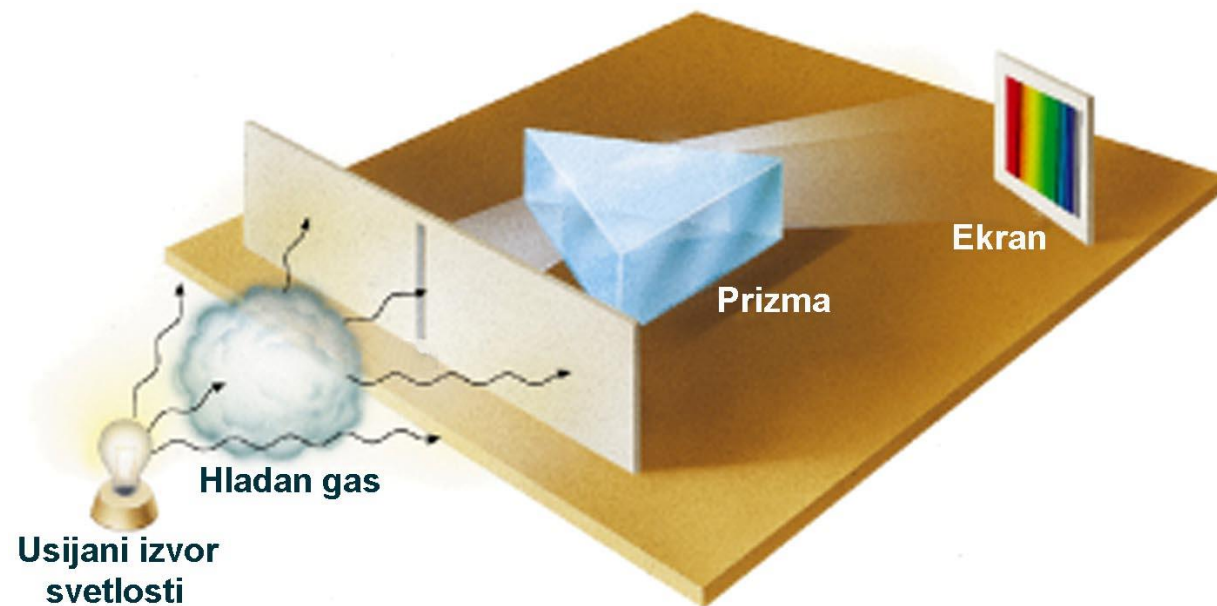
Linijski spektar

- ▶ Nastaje kod **razređenih gasova** sastavljenih od atoma čiji **elektroni emituju ili apsorbuju fotone** sa uzanim intervalom talasnih dužina (prirodna širina linije).
  - ▶ **Apsorpcioni** linijski spektar
  - ▶ **Emisioni** linijski spektar

Apsorpcioni linijski spektar

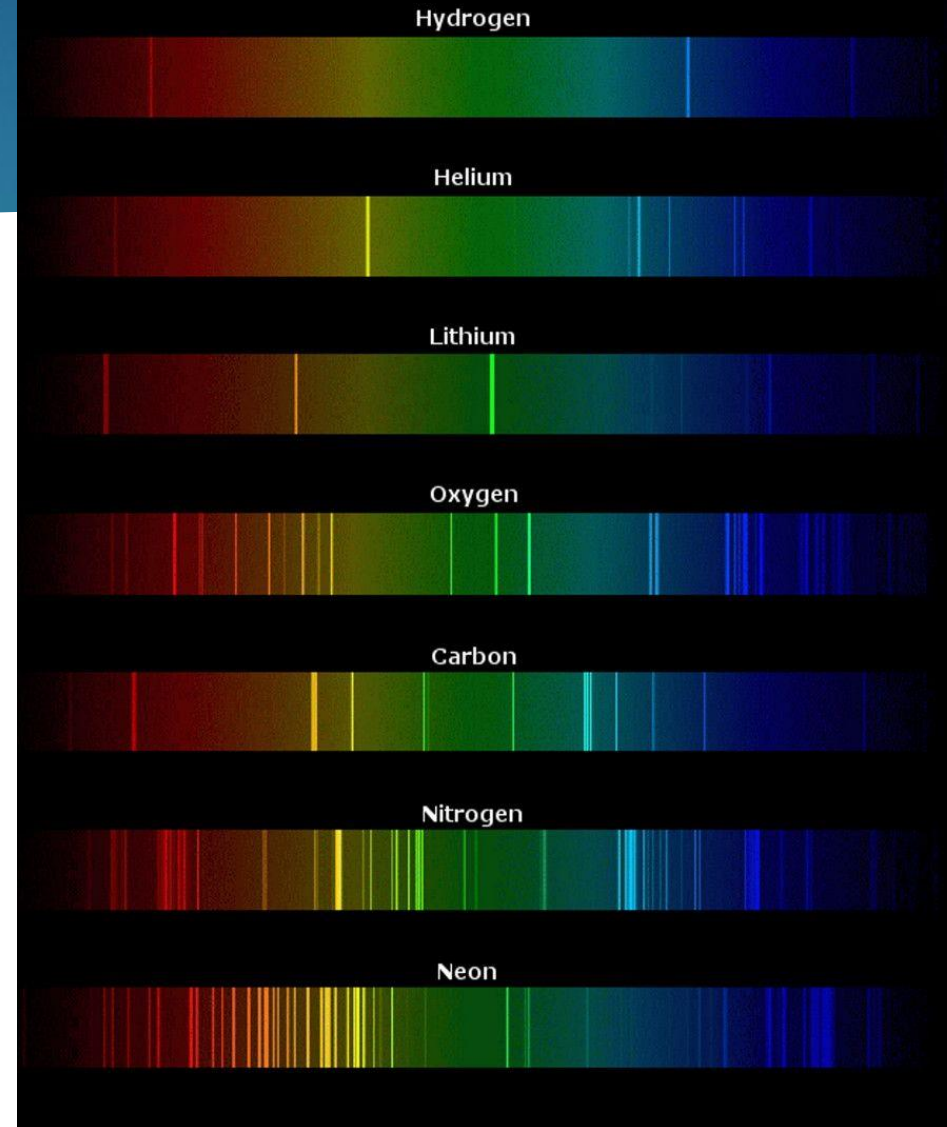
- ▶ Stvara se kod **razređenih hladnih gasova** sastavljenih od atoma.
- ▶ Nastaje kada elektron u atomu **apsorbuje foton** određene talasne dužine.
- ▶ Tom prilikom dolazi do **ekscitacije ili jonizacije** atoma, a na kontinuiranom fonu spektra **nedostaje zračenje** koje odgovara talasnoj dužini apsorbovanog fotona (tamne, apsorpcione linije).

Apsorpcioni linijski spektar

- ▶ “Matični broj” (ili „*otisak prsta*“) svakog atoma.
- ▶ Intenziteti, položaji i međusobna rastojanja linija specifične su karakteristike svakog atoma.
- ▶ Jedan atom **emituje ili apsorbuje** fotone **iste talasne dužine**.
- ▶ Spektri atoma određenog elementa koji su nastali u svemiru podudaraju se sa laboratorijski dobijenim spektrima tih istih atoma.
- ▶ **Spektroskopska analiza** je **beskontakna** metoda koja omogućuje identifikaciju hemijskog sastava kosmičke supstance.

Samples of Emission Spectra

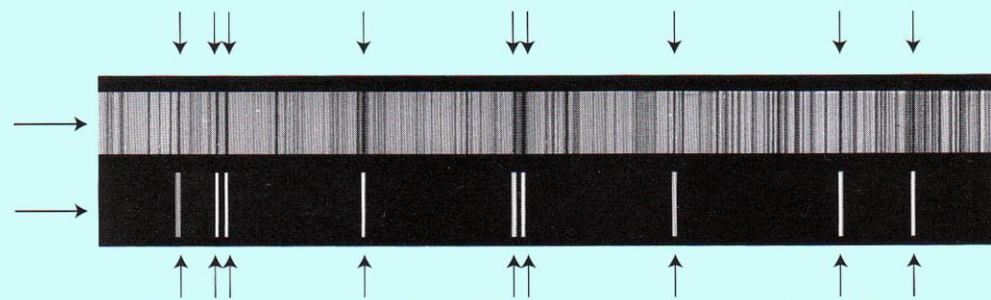
Spektar Sunca

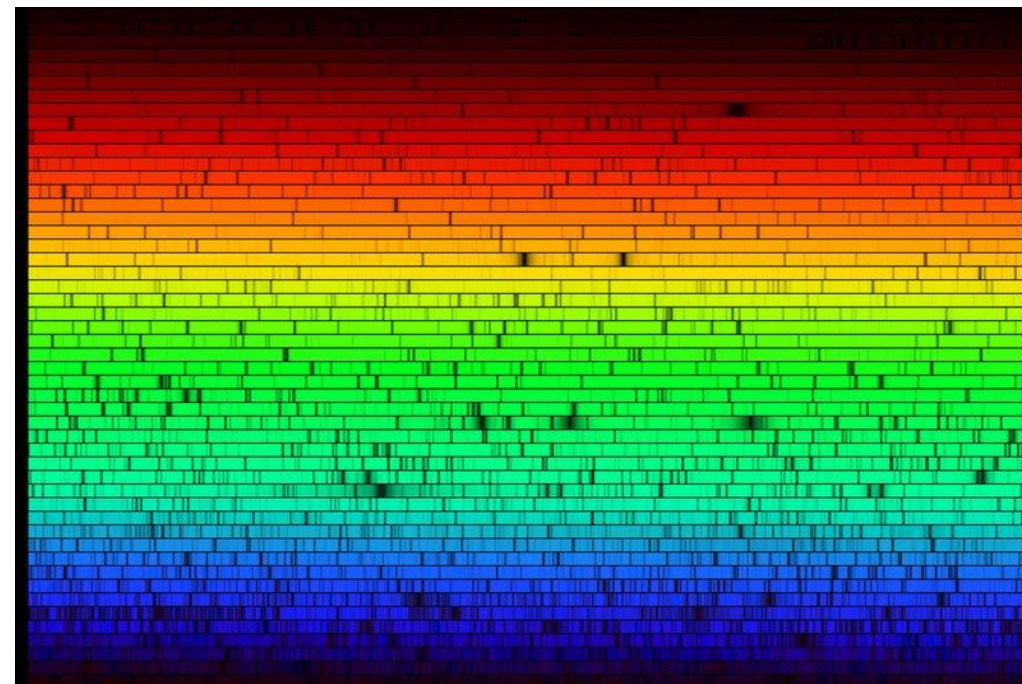
- ▶ J.G. Fraunhofer (1814) nakon usavršavanja spektroskopa u spektru Sunca snimio 576 tamnih linija (Fraunhoferove linije).
- ▶ Do danas otkriveno 30 000 linija, koje odgovaraju laboratorijski dobijenim spektrima 72 elementa.

Apsorpcioni spektar Sunca

Emisioni spektar gvožđa
(snimljen u laboratoriji na Zemlji)

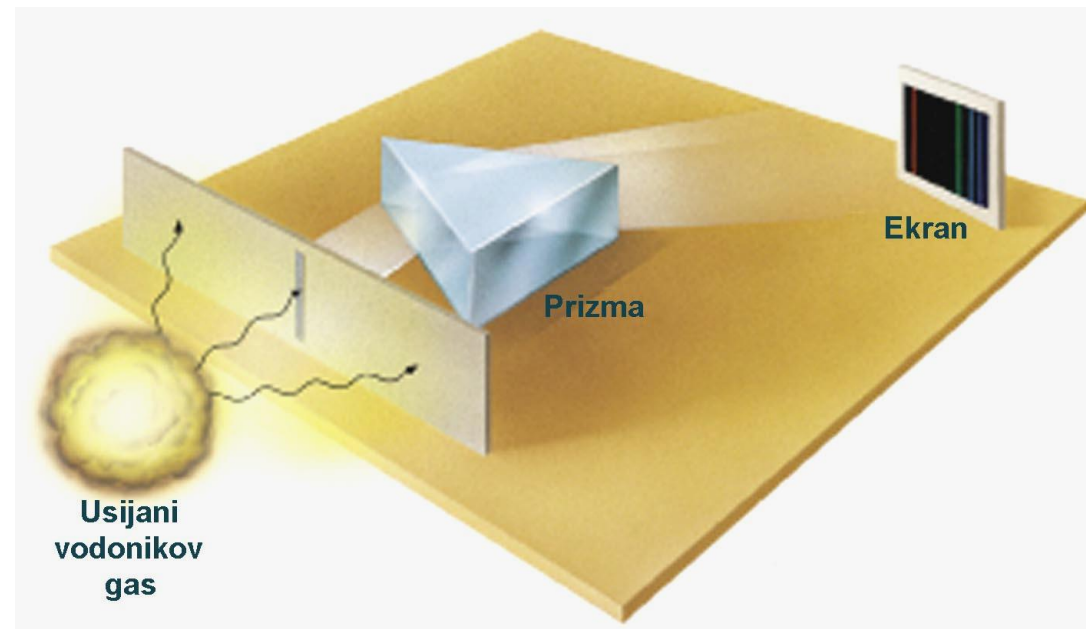

Svakoj emisionoj liniji gvožđa odgovara apsorpciona linija u spektru Sunca. To pokazuje postojanje gvožđa u atmosferi Sunca.

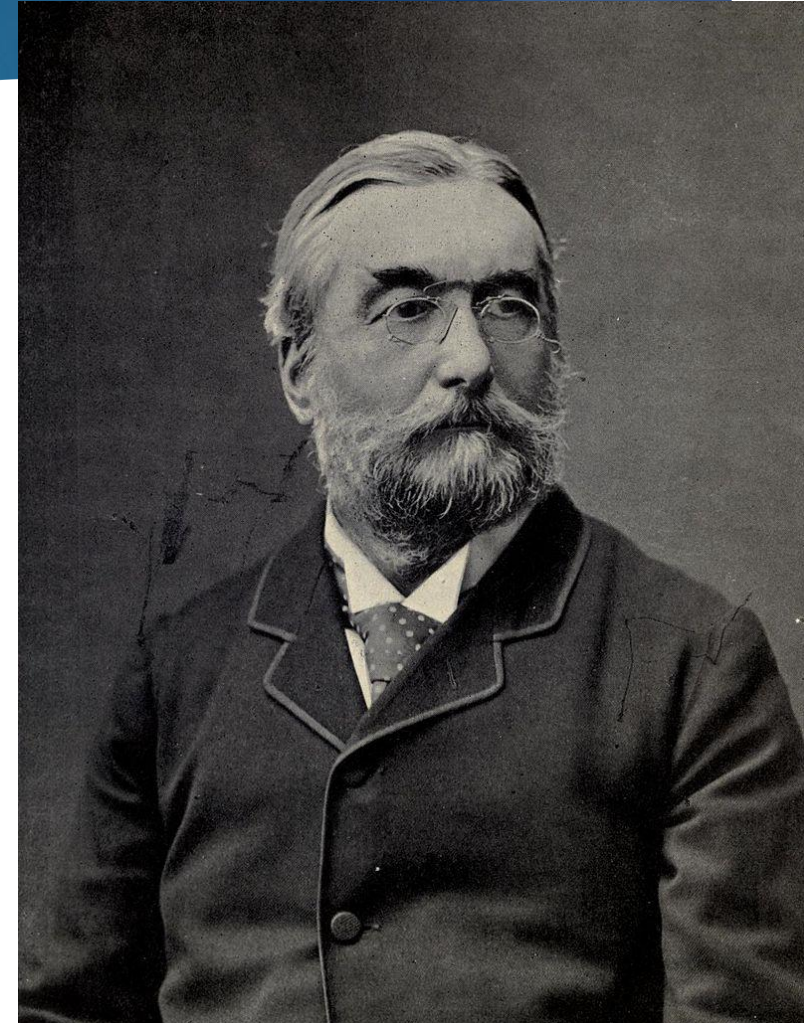
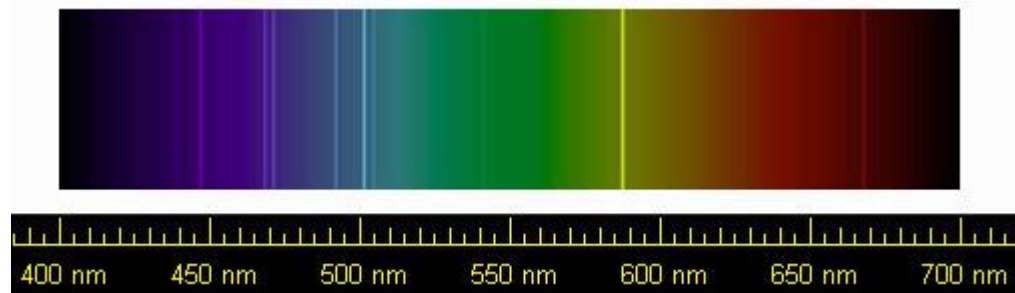
Emisioni linijski spektar

- ▶ Nastaje kada prilikom deekscitacije kod usijanih gasova pobuđeni elektron emituje foton.
- ▶ Tom prilikom nastaju emisione, sjajne linije, koje odgovaraju atomima određene supstance.
- ▶ Linije superponiraju na kontinuirani fon već prisutnog zračenja.

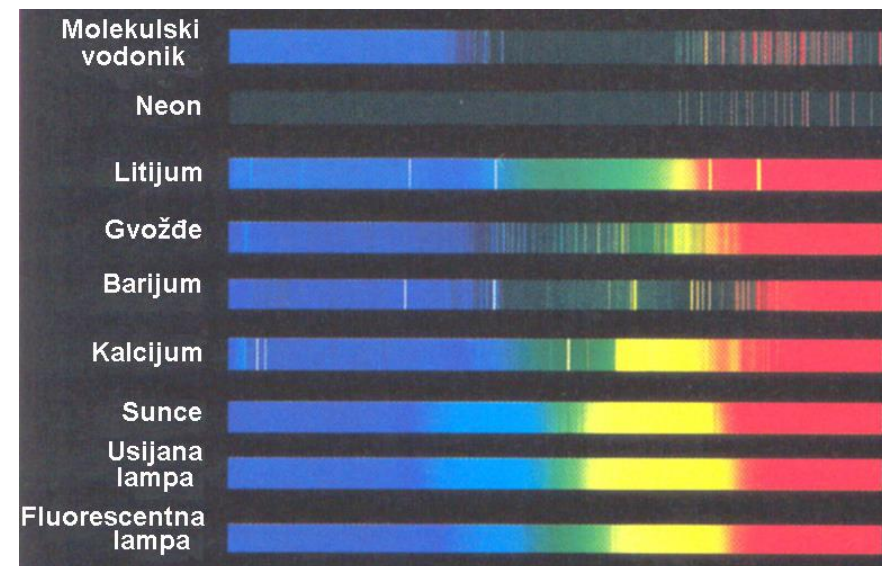
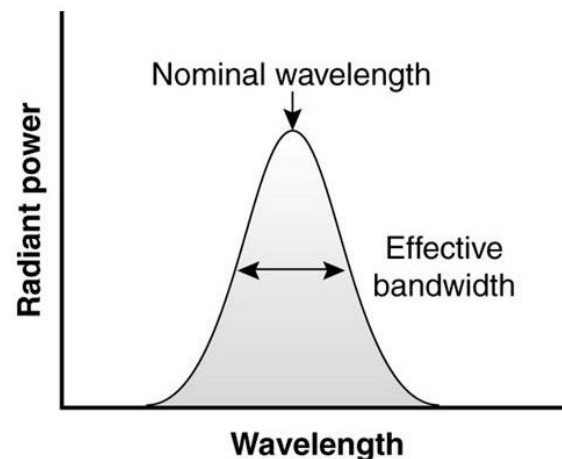
Identifikacija hemijskog sastava

- ▶ Vrši se upoređivanjem njihovih linijskih spektara sa laboratorijski dobijenim spektrima poznatih elemenata.
- ▶ Džozef Nojman Lokjer (1868) u spektru Sunca otkrio linije, do tada, nepoznatog elementa koji je nazvan **helijum**.
  - ▶ Ovaj element je tek 1895. g. nađen i na Zemlji (Ramsej).

Identifikacija hemijskog sastava

- ▶ Spektralne linije **nastaju u prelazu između diskretnih energetske nivoa** atoma ili molekula.
- ▶ Molekuli emituju **trakasti spektar**, koji se sastoji od gusto složenih spektralnih linija.
- ▶ Osim rasporeda (čime se određuje hemijski sastav) važne osobine linija su:
  - ▶ **intenzitet**,
  - ▶ **profil** (raspodela jačine zračenja unutar talasnog područja linije).

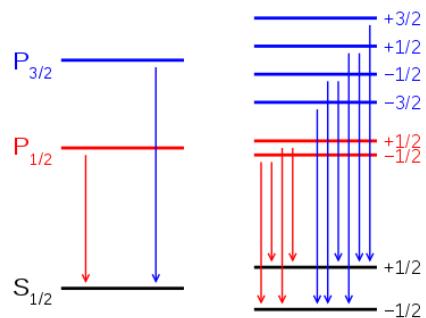
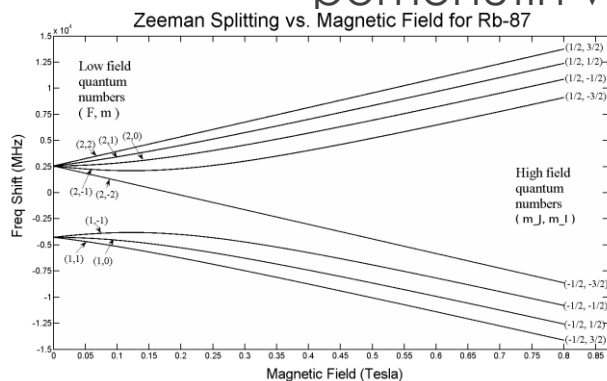

Intenzitet i profil linije

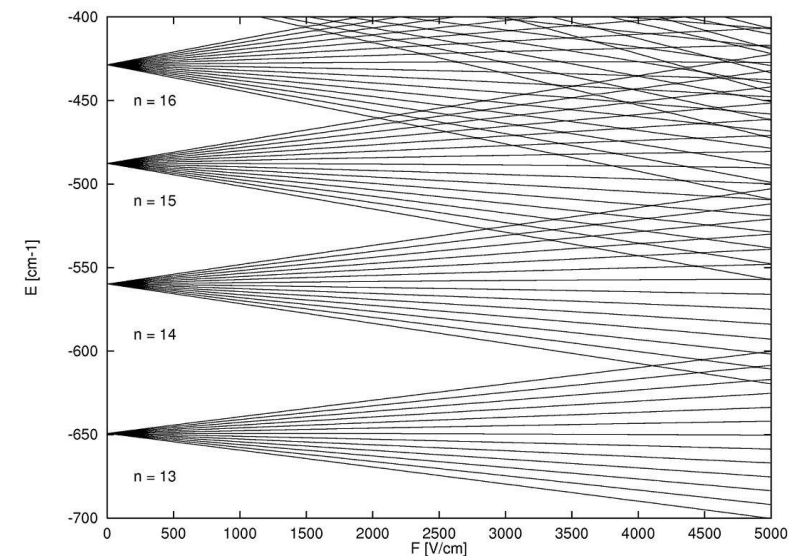

www.eso.org

- ▶ Zavise od različitih faktora:
  - ▶ temperature i koncentracije čestica (Doplerovo širenje),
  - ▶ jačine prisutnog magnetnog (**Zemanov efekt** cepanja) i električnog polja (**Štarkovo širenje**, 1919 – Nobelova nagrada),
  - ▶ makroskopskih kretanja u objektu, itd.
- ▶ Analiza ovih karakteristika linija omogućuje merenje pomenutih veličina.

Zemanov efekt

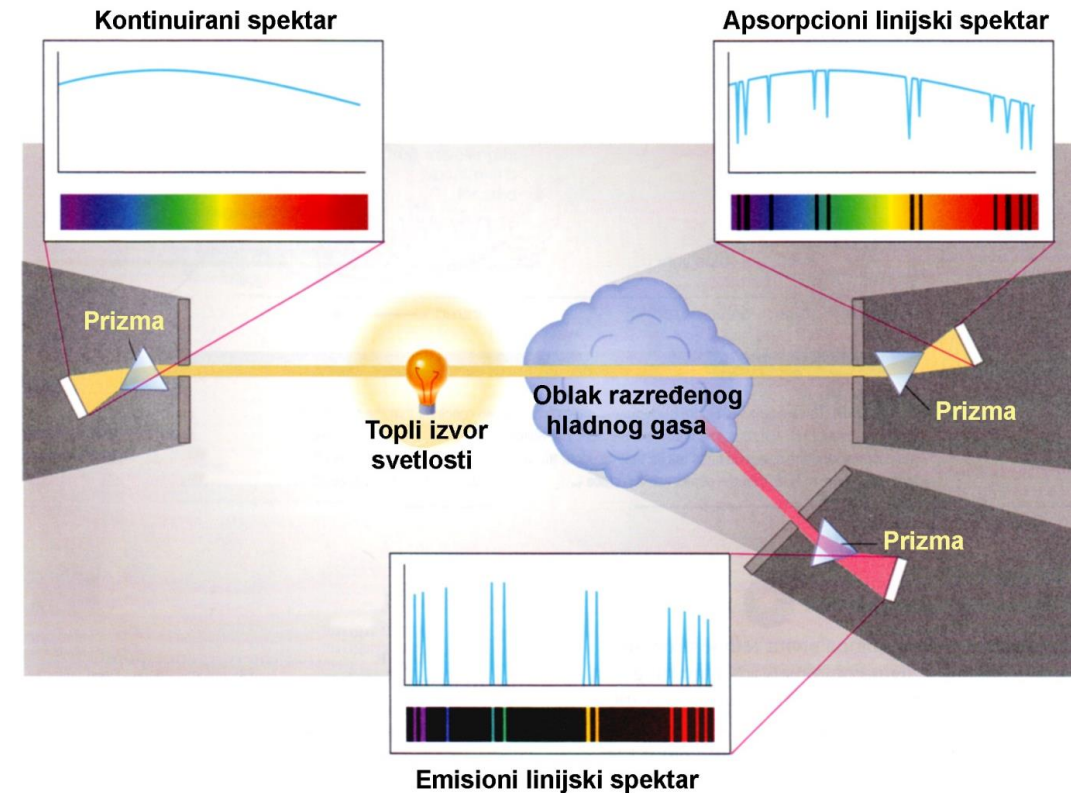

Štarkov efekt

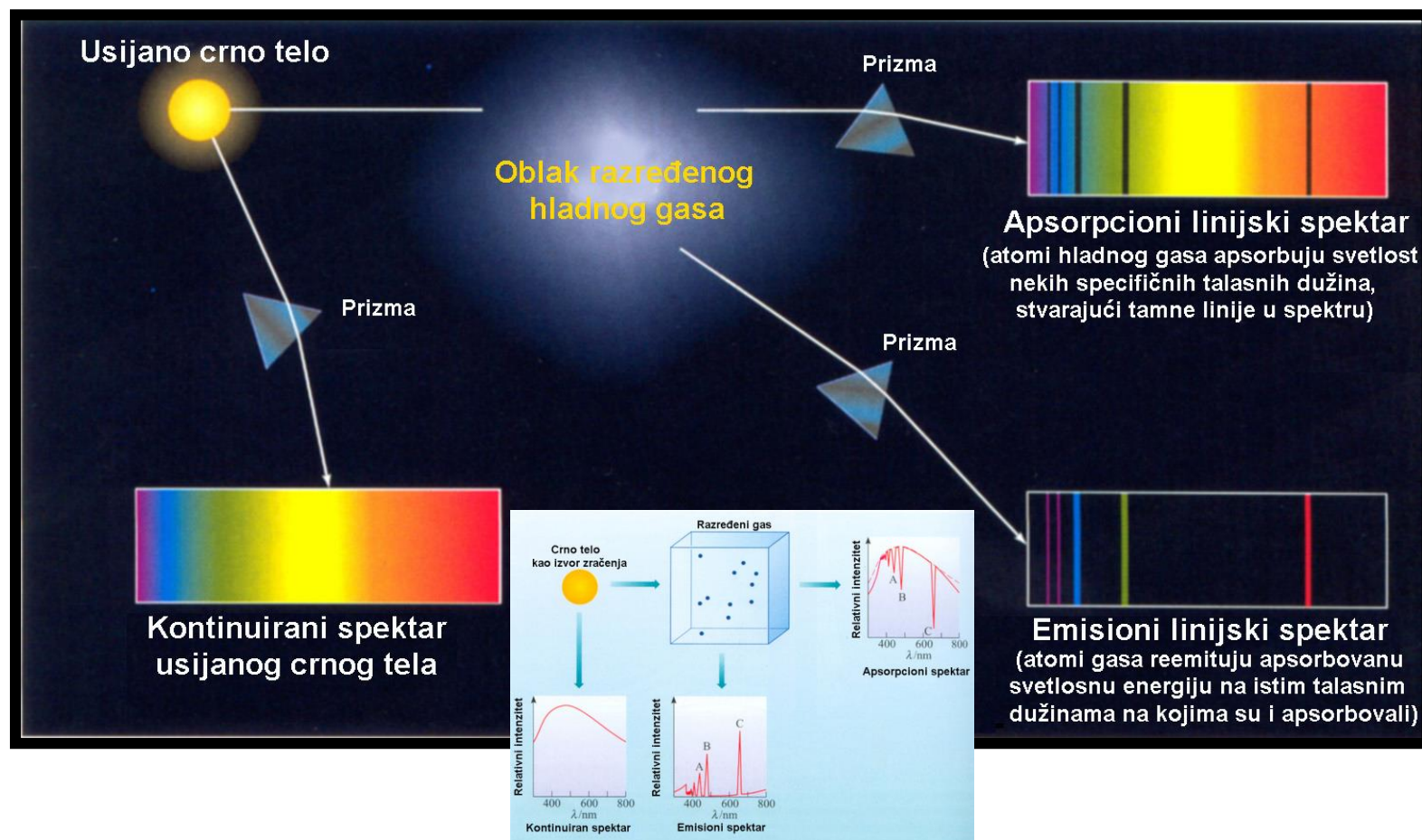
Apsorpcioni spektar

- ▶ Na putu od toplog izvora svetlosti do posmatrača, kontinuirano zračenje može proći **kroz oblak** razređenog hladnog gasa.
- ▶ U tom slučaju će se pomoću spektroskopa postavljenog u pravcu izvora na zaklonu detektovati tamne linije na fonu neprekidnog spektra.
- ▶ One su nastale zbog apsorpcije određenih fotona od strane prisutnih atoma.

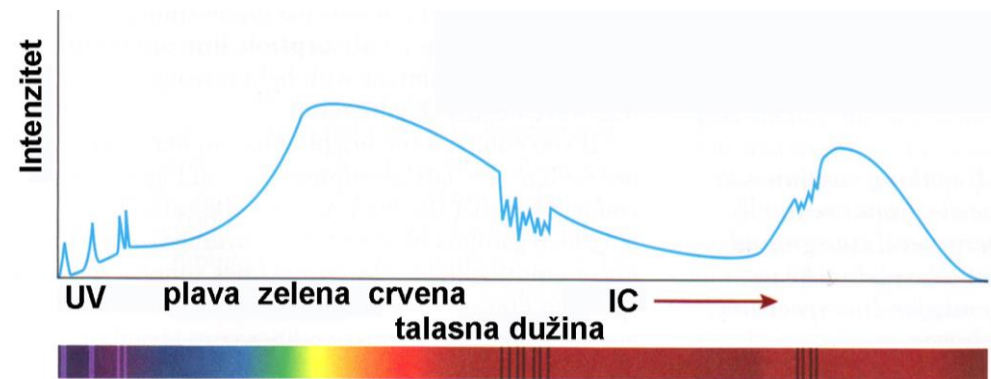
Apsorpcioni i emisijski spektar

- ▶ U isto vreme, kada se analizira **spektar zračenja oblaka**, ali za svetlost čiji se **pravac** prostiranja **ne poklapa** sa pravcem zračenja koje dolazi od usijanog izvora, na zaklonu se detektuju **emisione linije**.
- ▶ **Emisione linije** iz oblaka gasa nastaju kada se pobuđeni atomi gasa “**vraćaju**” u osnovno stanje, **reemitujući apsorbovanu svetlost** na istim talasnim dužinama na kojima su i apsorbovali

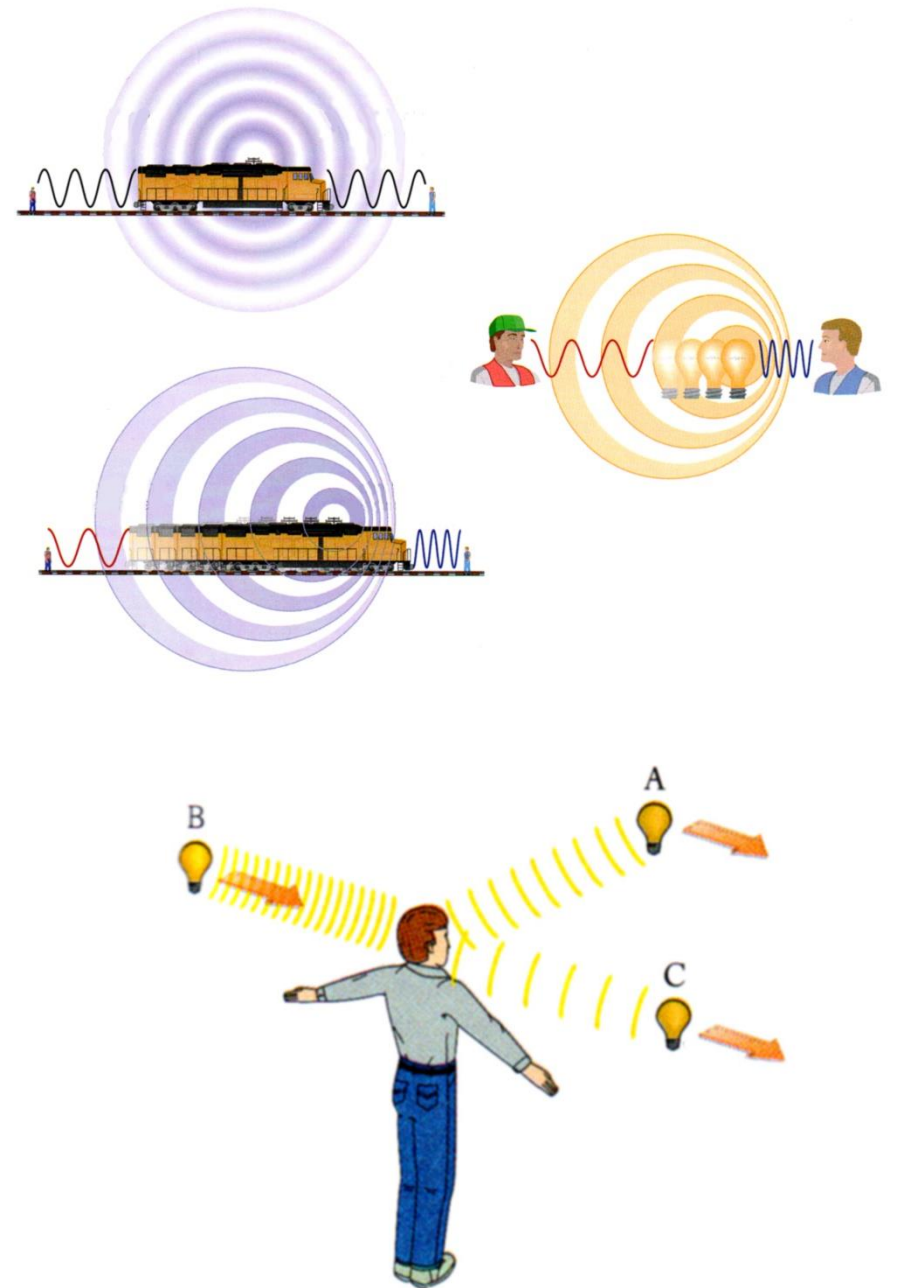
Apsorpcioni i emisijski spektar zvezda

- ▶ Kontinuiran spektar emituje se sa fotosfere („površine“ zvezde).
- ▶ **Apsorpcioni spektar** nastaje u **hladnijim slojevima** atmosfere zvezde ili u hladnim oblacima interstelarnog gasa ili u atmosferi planete.
- ▶ Međutim, **na kontinuiranom spektru** fotosfere mogu da se u određenim slučajevima uoče i **sjajne emisijske linije**.
- ▶ Takva situacija nastupa kada **kontinuirano zračenje prolazi kroz slojeve atmosfere koji su topliji od fotosfere** (kod Sunca je takav slučaj sa **koronom** koja je poslednji sloj u njegovoj atmosferi).

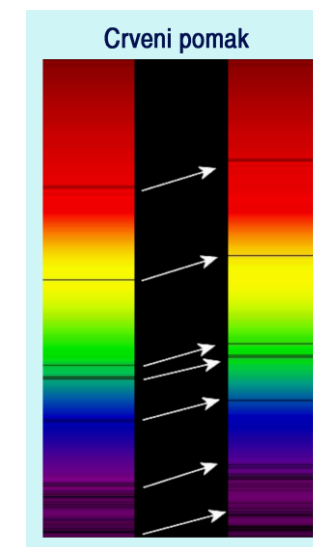
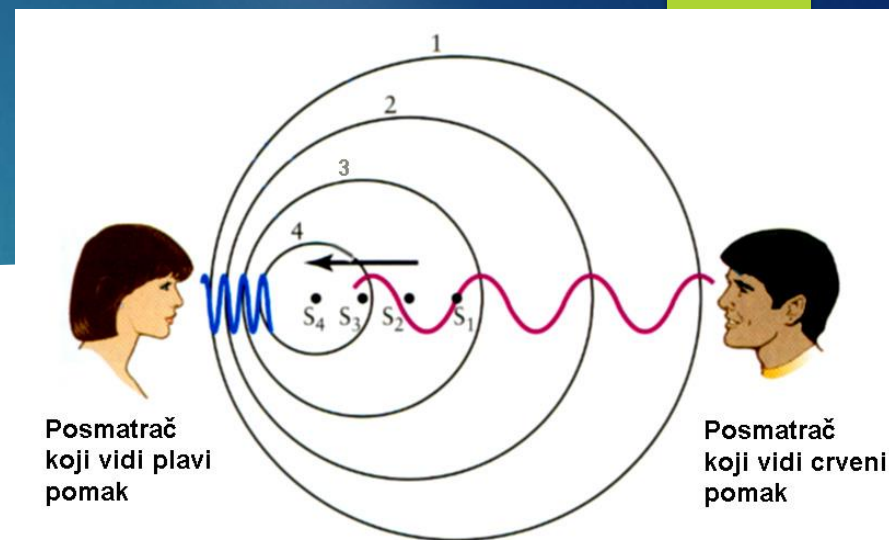
Doplerov efekat i zračenje

- ▶ Nebeska tela - kreću udaljavajući se ili približavajući u odnosu na posmatrača.
- ▶ Doplerov efekat predstavlja promenu talasne dužine zvuka ili svetlosti kada se izvor talasa i posmatrač međusobno kreću.
- ▶ Sa **približavanjem** posmatrač detektuje **povećanje** frekvence, a sa **udaljavanjem** smanjenje.

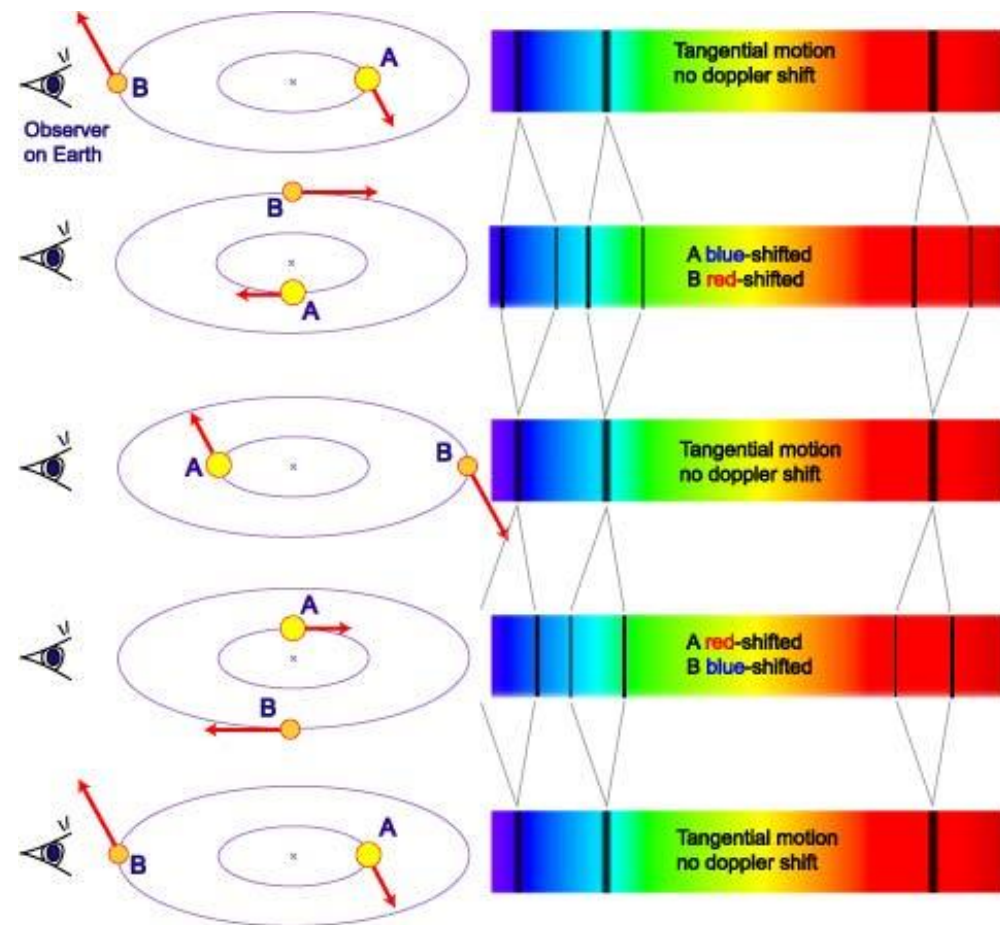
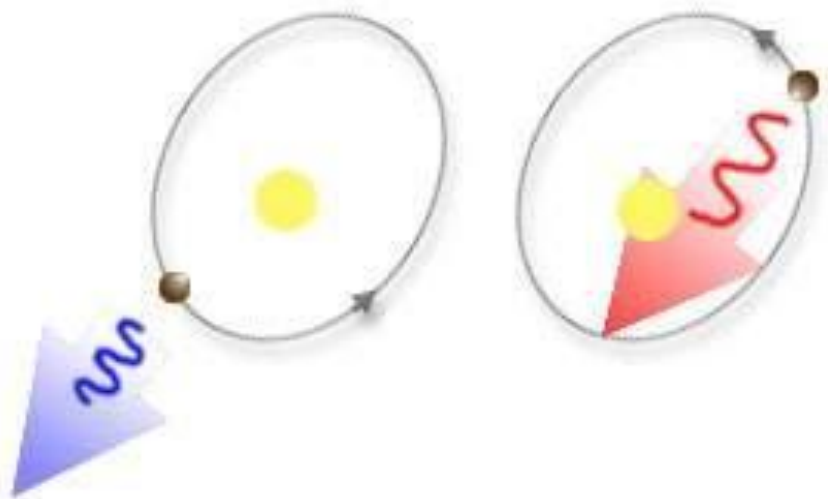
Doplerov efekat

- ▶ Svetlost: **crveni** i **plavi** pomak
- ▶ Kod zvezde koje se od nas udaljava **ne dolazi do promene boje** zbog (Bajs-Balot, 1845)
  - ▶ crvene linije prelaze u infracrvene, ali na drugom kraju spektra linije iz UV dela prelaze u ljubičasti i plavi deo, tako da nema promene boje zvezde.

Doplerov efekat

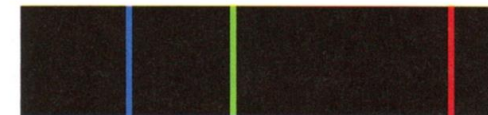
- ▶ Kod dvojnih zvezda dolazi do naizmjeničnog plavog i crvenog pomaka.
- ▶ Na osnovu veličine pomaka mogu se odrediti parametri kretanja takvog dvojnog sistema.

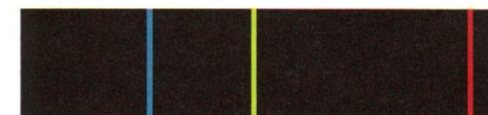
Doplerov pomak

- ▶ Veličine pomaka zavise od relativnih brzina udaljavanja (približavanja) izvora i posmatrača:
  - ▶ većim brzinama odgovaraju veći pomaci.
- ▶ Pomoću Doplerovog pomeranja linija u odnosu na laboratorijski spektar može se odrediti radijalna brzina u_r kretanja izvora u odnosu na posmatrača.
- ▶ Za nerelativističke brzine $\nu = \nu_0 \pm \frac{u_r}{c} \nu_0$
  - ▶ Gde je ν_0 frekvenca zračenja koje emituje izvor, ν – frekvenca na detektoru, c – brzina svetlosti
- ▶ Relativna brzina $u_r = \frac{\Delta\lambda \cdot c}{\lambda}$

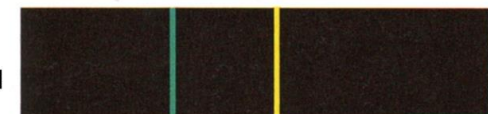
Laboratorijski spektar

Objekt 1
Crveni pomak; objekt se udaljava od posmatrača

Objekt 2
Veliki crveni pomak; objekt se udaljava brže od objekta 1

Objekt 3
Plavi pomak; objekt se približava posmatraču

Objekt 4
Veliki plavi pomak; objekt se približava brže od objekta 3

Relativistički Doplerov efekat

- ▶ U slučaju relativističkih brzina, tj. kad je $z = \frac{\Delta\lambda}{\lambda} = \frac{\lambda_{obs} - \lambda}{\lambda} > 0,3$ primenjuje se izraz za **relativistički Doplerov efekat**

$$1 + z = \sqrt{\frac{1 + \frac{u_r}{c}}{1 - \frac{u_r}{c}}} = \frac{1}{\sqrt{1 - \frac{v_r^2}{c^2}}}$$

- ▶ Udaljene galaksije – **kosmološki crveni pomak** (zbog širenja svemira)
- ▶ Gravitacioni crveni pomak

Gravitacioni crveni pomak

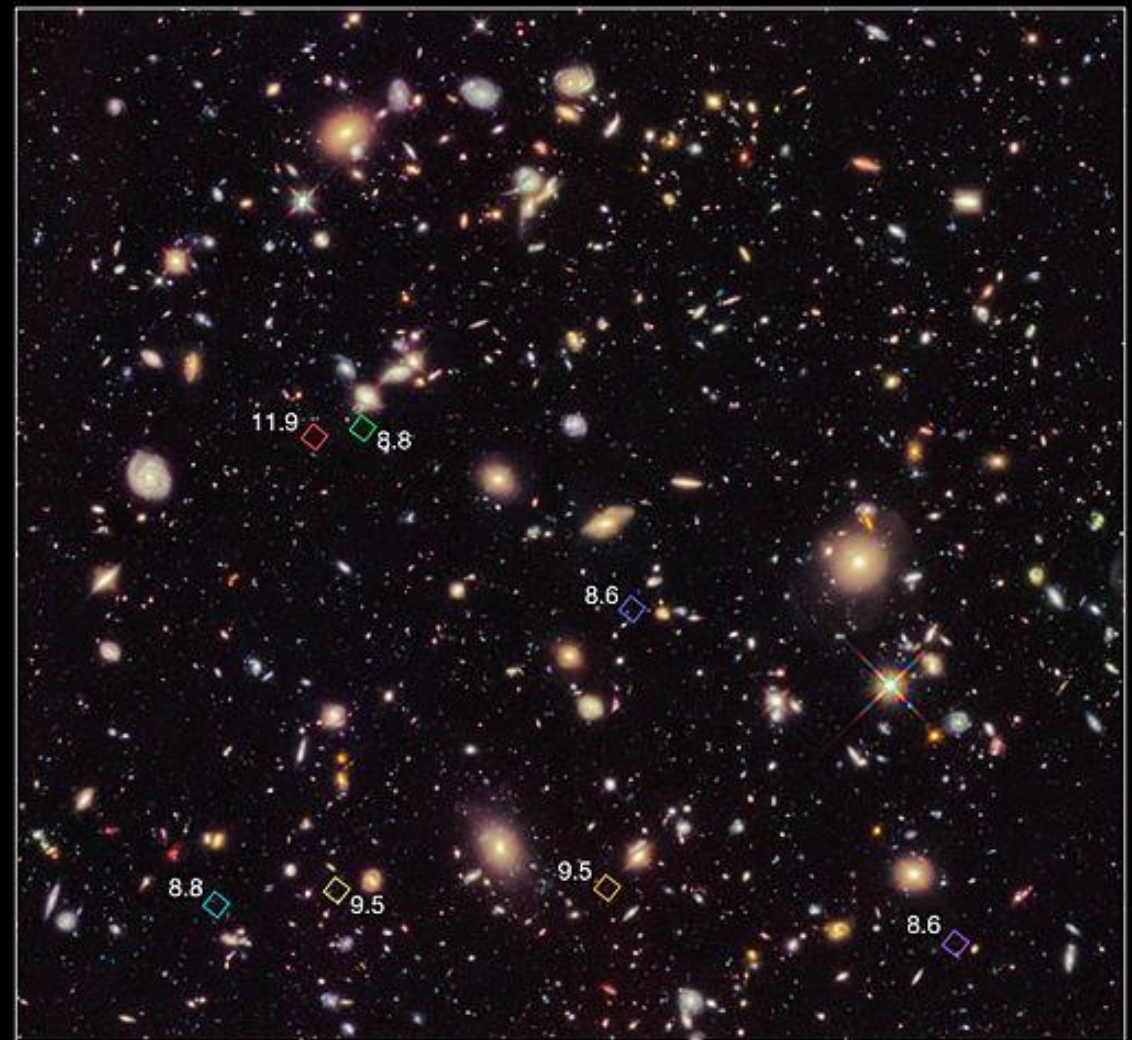
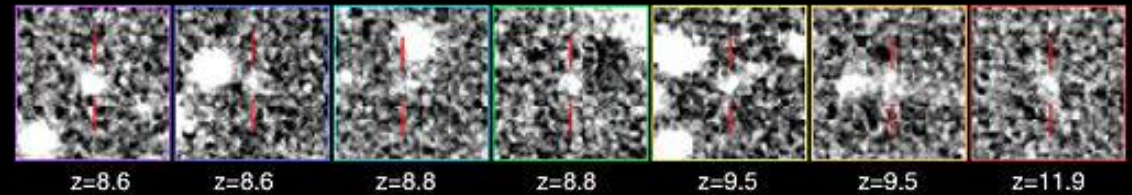
- ▶ Kad svetlost napušta masivne objekte – fotoni gube energiju (smanjuje se frekvenca) jer savladavaju jak gravitacioni uticaj izvora
- ▶ Promena frekvence

$$\Delta\nu = \nu \frac{GM}{Rc^2} \quad \text{Njutnova gravitacija}$$
$$\Delta\nu = \nu \left(1 - \frac{2GM}{Rc^2} \right)^{-1/2} - 1 \quad \text{prema OTR}$$

- ▶ Gde je M masa zvezde, a R njen poluprečnik

Galaksije – najveći crveni pomak

z	u_r [% c]
0.33	0.6593
0.5	0.7454
1	0.8660
2	0.9428
3	0.9682
4	0.9798
5	0.9860
6	0.9897
7	0.9922
8	0.9938
9	0.9950
10	0.9959
11	0.9965
12	0.9970

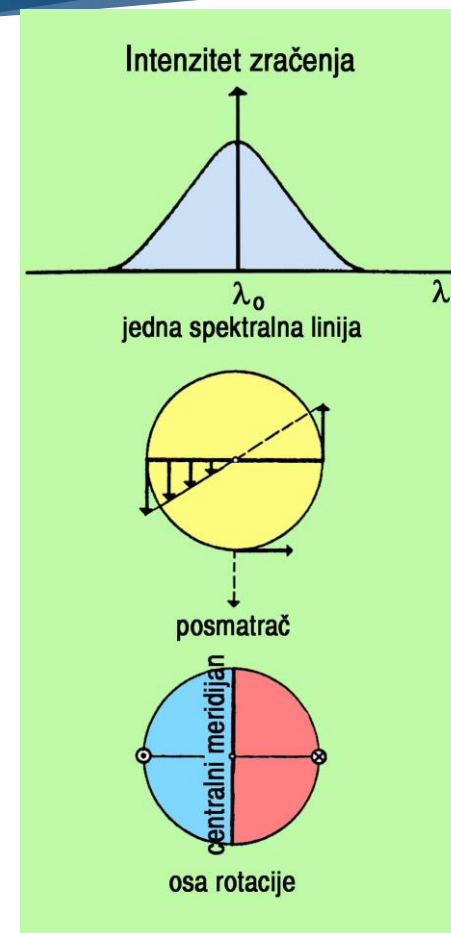
Efekat rotacije

- ▶ Ako izvor zračenja rotira oko svoje ose i ako je brzina rotacije na ekvatoru u_r , onda oni delovi koji se **udaljavaju** od nas daju liniju koja je pomerenjena ka **crvenom**, a oni delovi koji nam se **približavaju** ka **plavom**

- ▶ Sve spektralne linije su **proširene**

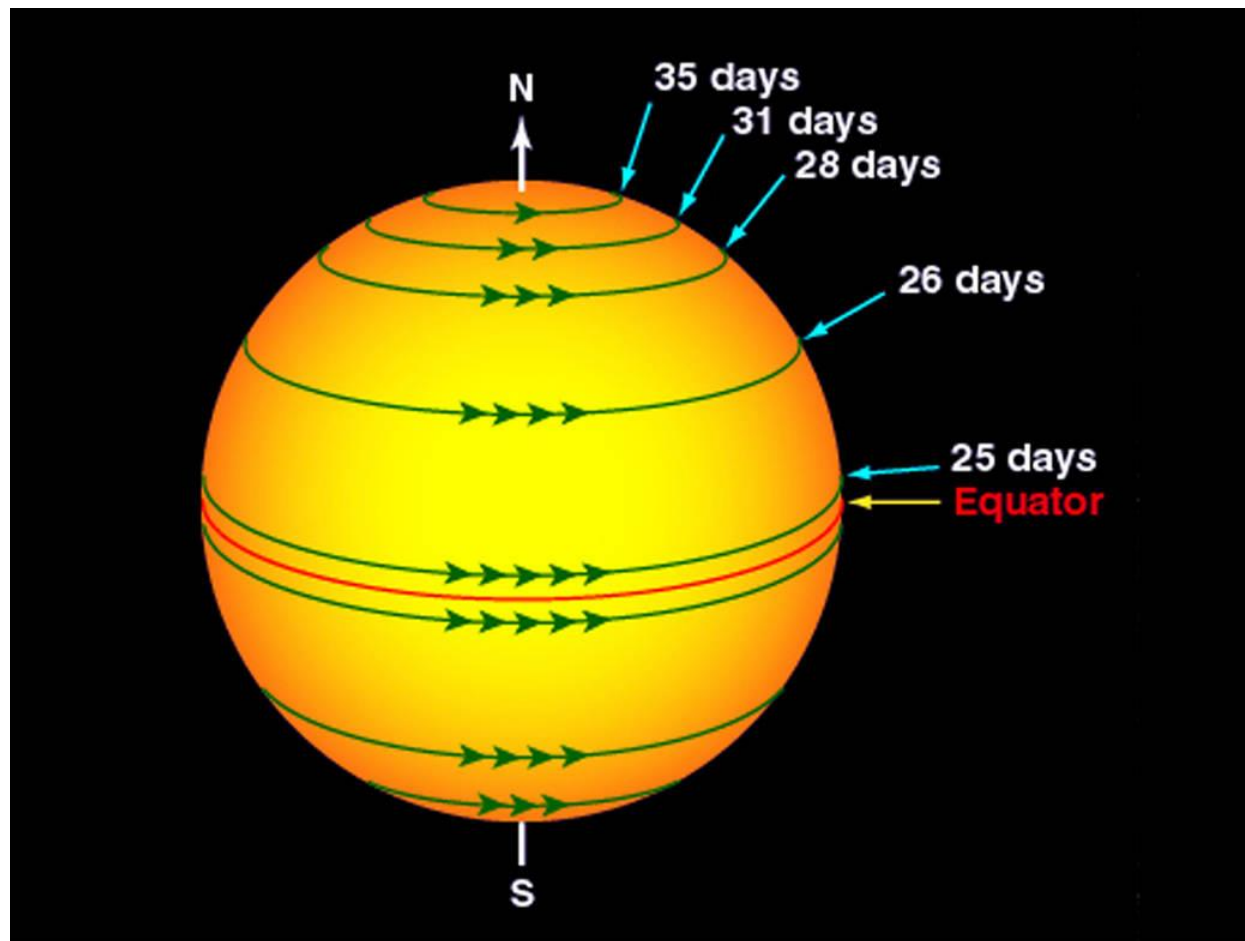
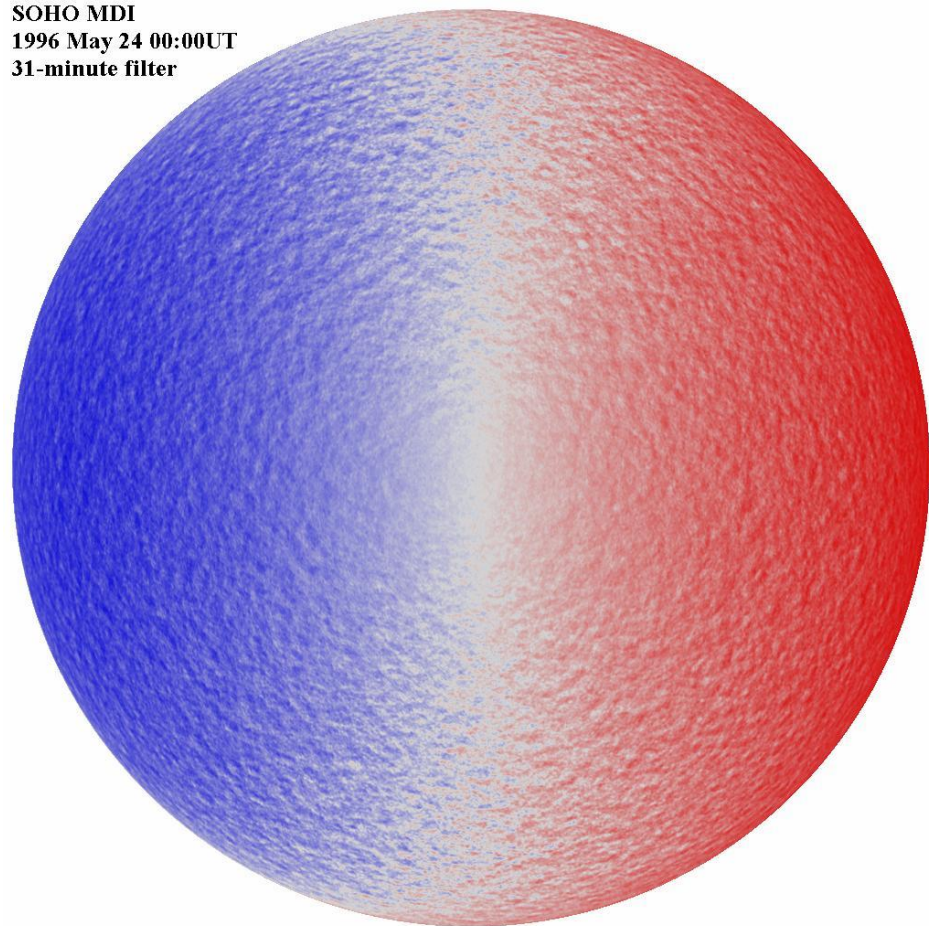
$$\Delta v_{rot} = v - v_0 = u_r \frac{v_0}{c} \sin i$$

- ▶ Određivanje u_r i $\sin i$ - primena statistike, pod pretpostavkom da su ose rotacije zvezda ravnomerno raspoređene
- ▶ Najbrže – klasa O i B (400 – 200 km/s), od klase A do klase F – brzina opada od 200 do 100 km/s, manje od 75 km/s se ne uočava

Rotacija Sunca

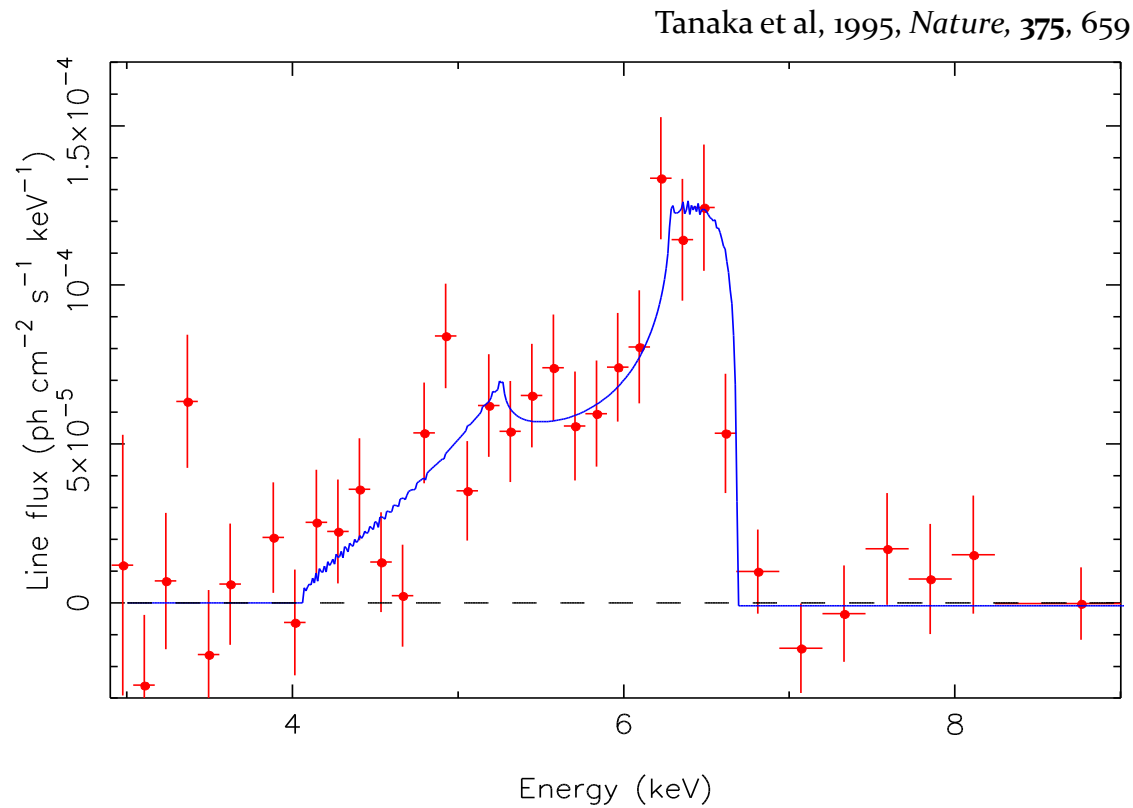
SOHO MDI
1996 May 24 00:00UT
31-minute filter

Supermasivne crne rupe

Fabian, A. C. 2006, *AN*, 327, 943

► *Fe K α* linija u spektru

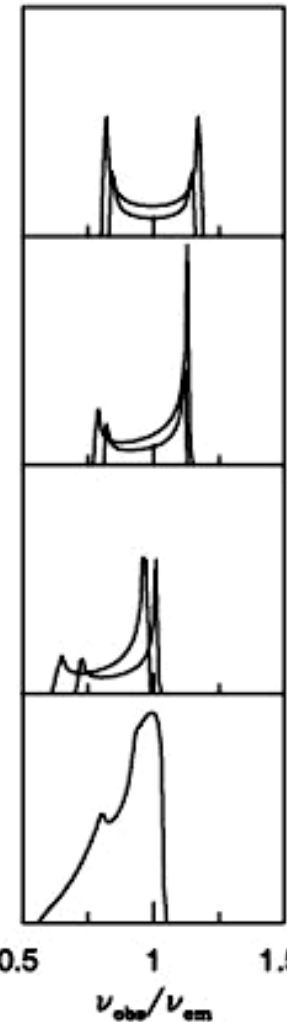

Newtonian

Special relativity

General relativity

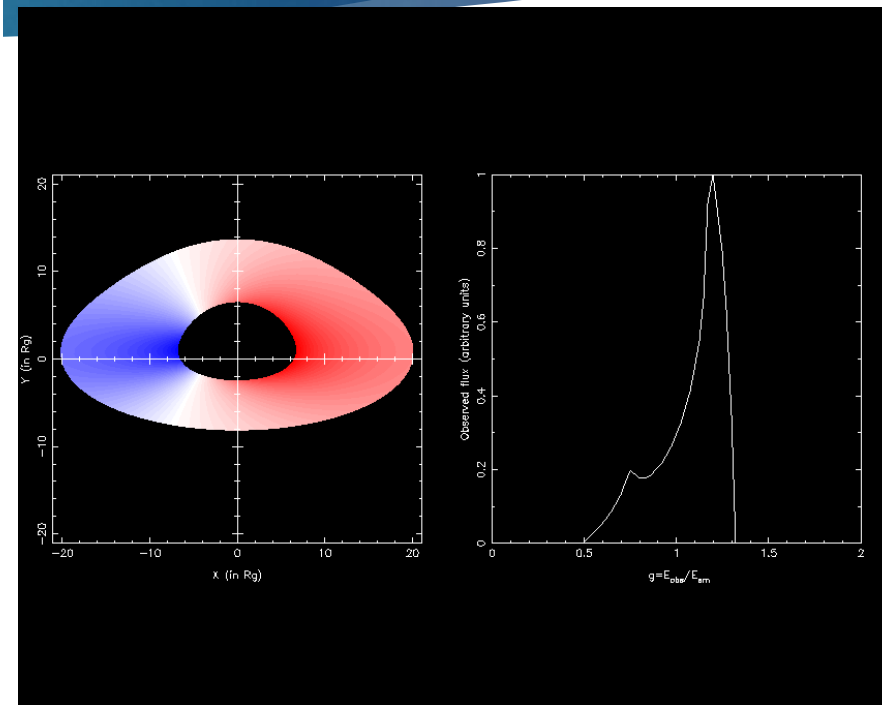
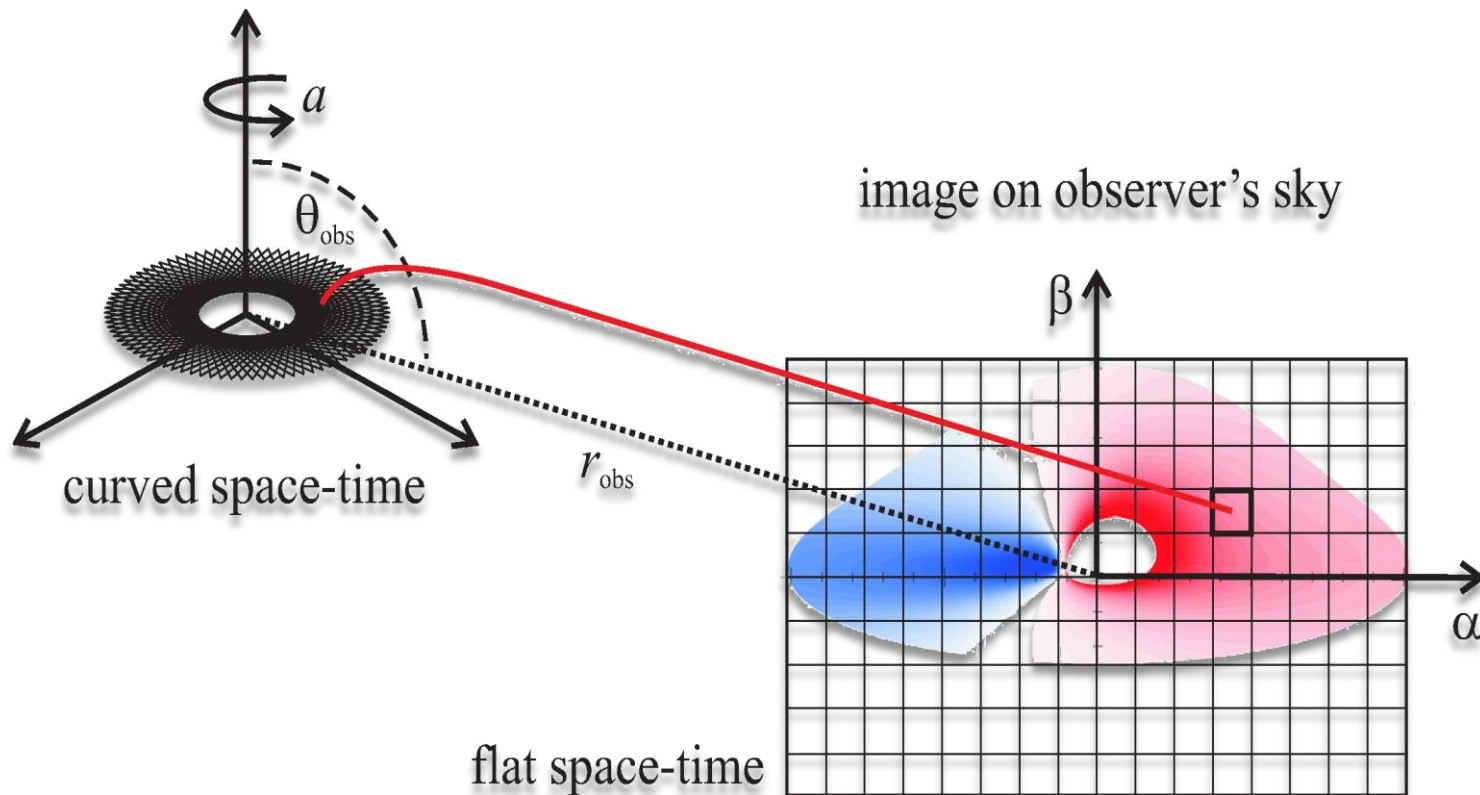
Line profile

Transverse Doppler shift
Beaming

Gravitational redshift

Supermasivne crne rupe

M. Milošević, M.A. Pursiainen, P. Jovanović, L.Č. Popović, Int. J. Mod. Phys. A. 33 (2018) 1845016.

P. Jovanović, New Astron. Rev. 56 (2012), pp. 37 - 48.

L. Popović, P. Jovanović, E. Mediavilla, A.F. Zakharov, C. Abajas, J.A. Munoz, G. Chartas, ApJ 637 (2006), pp. 620 - 630.

L. Popović, E.G. Mediavilla, P. Jovanović, J.A. Munoz, A&A 398 (2003), pp. 975 - 982.

A. Čadež, C. Fanton, M. Calvani, New Astron. 3 (1998), pp. 647 - 654.

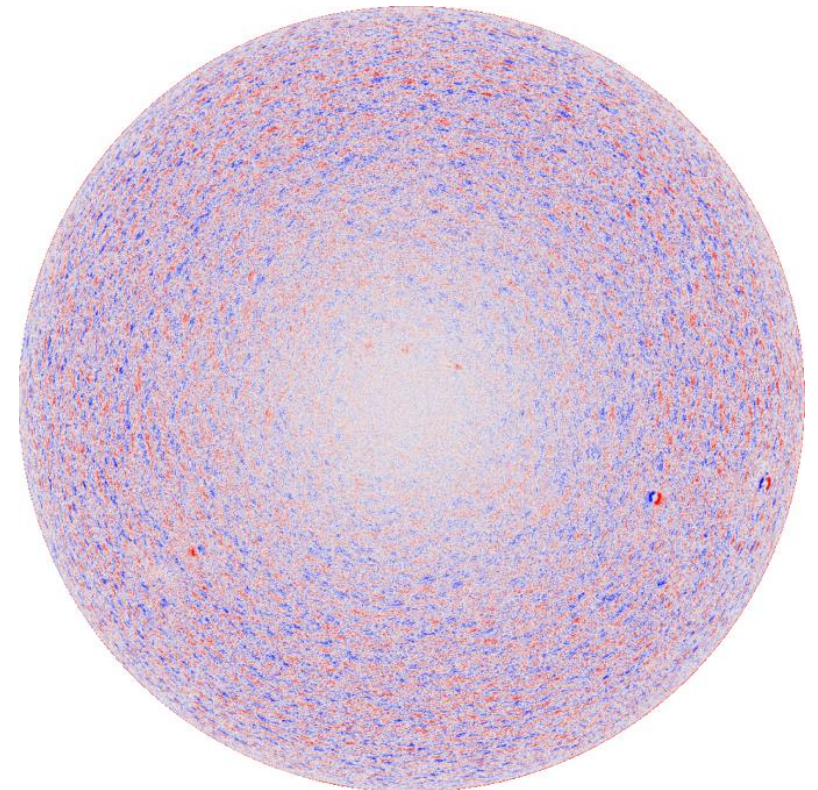
Termalno kretanje

- ▶ Širenje spektralnih linija
  - ▶ čestice koje se kreću ka **unutrašnjosti** "šire" spektralnu liniju ka **crvenom**, a čestice koje se kreću ka **spoljašnjosti** zvezde ka **plavom** delu spektra

$$\Delta v = \frac{v_0}{c} \sqrt{\frac{2kT}{m}}$$

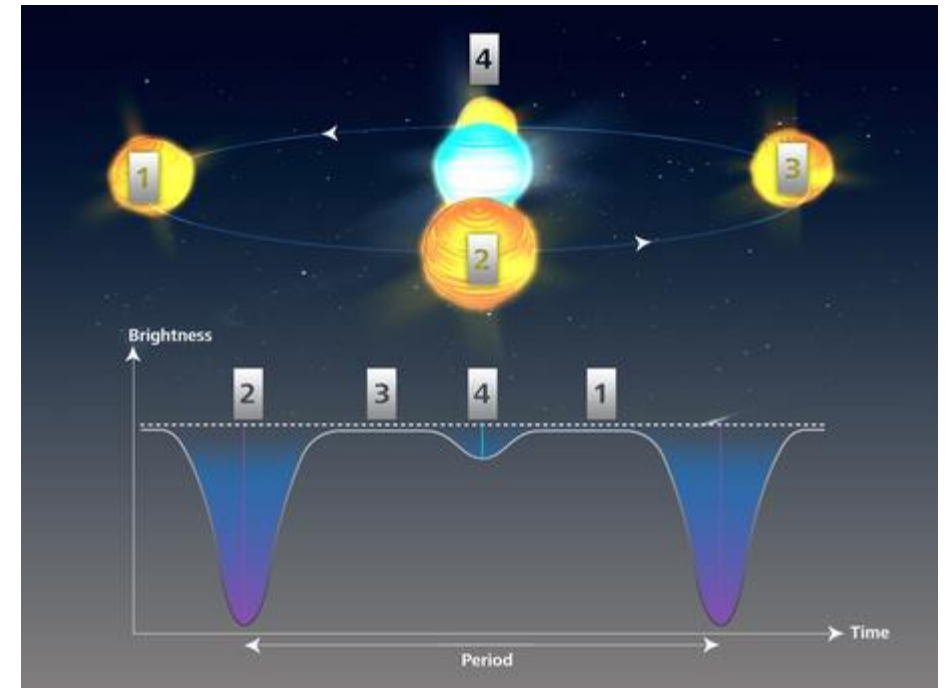
$$\Delta v = \frac{v_0}{c} \sqrt{\frac{2kT}{m} + u_{turbulencije}^2}$$

- ▶ Na sličan način se objašnjava i deformisanje spektralnih linija granula na Suncu koje "tonu" i "isplivavaju".

Dvojne zvezde / ekstrasolarne planete

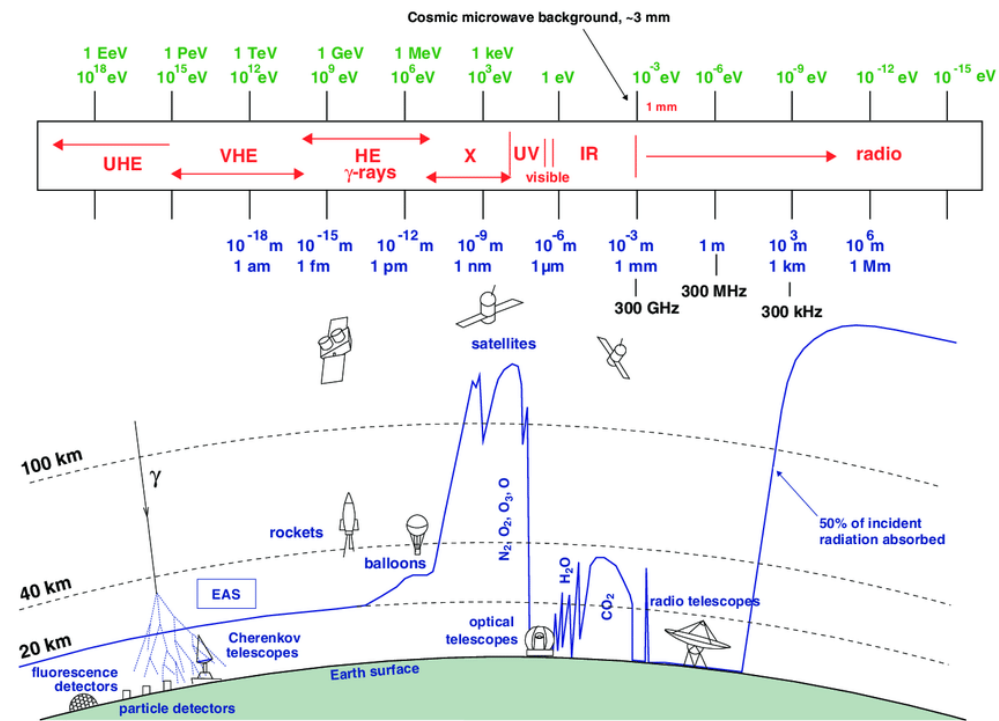
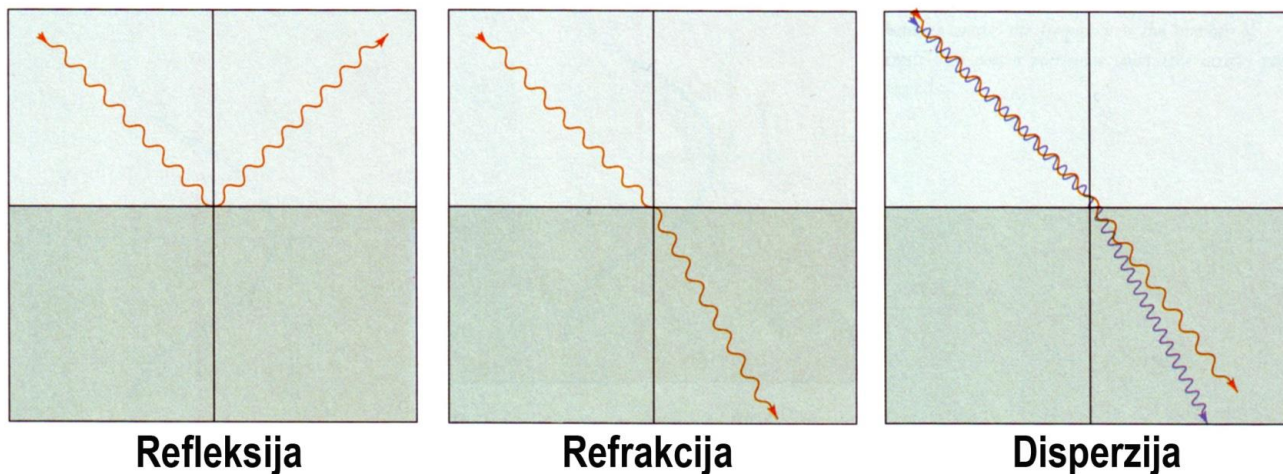
- ▶ Jedna od metoda detekcije planeta oko drugih zvezda zasniva se na merenju intenziteta zračenja zvezde.
- ▶ Prilikom eklipse dolazi do smanjenja intenziteta zračenja sa zvezde.
- ▶ Na taj način je detektovana i atmosfera planete koja orbitira oko udaljene zvezde.

Uticaj Zemljine atmosfere

- ▶ Prilikom prolaska zračenja kroz Zemljinu atmosferu dolazi do njegove apsorpcije, rasejanja (refleksije, refrakcije i disperzije).
  - ▶ Znatno otežava posmatranja nebeskih tela.
  - ▶ Primjenjuju metode vanatmosferske astronomije.

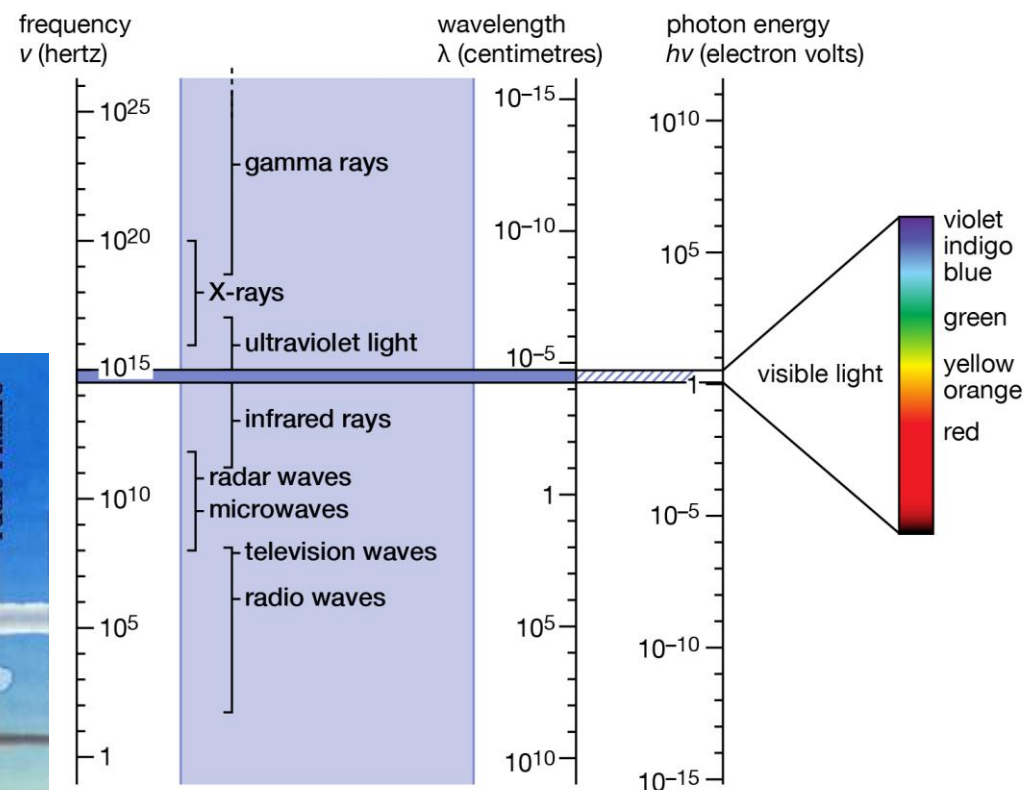
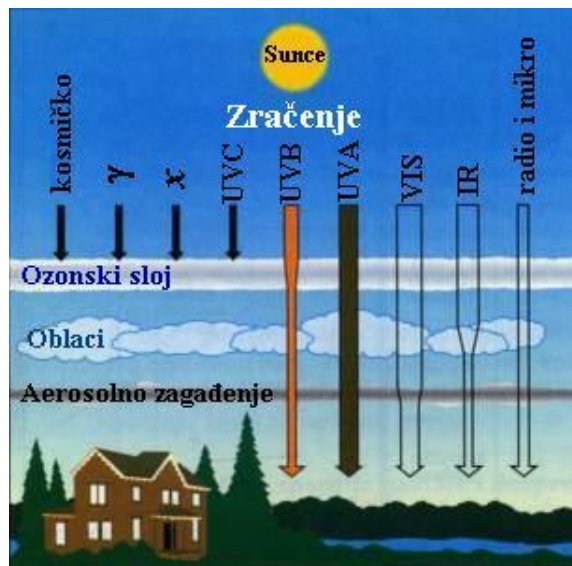

Rejljev zakon

- ▶ Veliki deo EM zračenja (gama, X, mikrotalasno) rasejava se na česticama atmosfere prema Rejljevom zakonu

$$I \sim \frac{I_0}{\lambda^4}$$

- ▶ Gde su I_0 i I intenziteti zračenja pre ulaska u atmosferu i intenzitet rasejanog zračenja
- ▶ Svetlost **kraćih** talasnih dužina **više** se rasejava!

Uticaj Zemljine atmosfere

- Dolazi i do izmene spektra svetlosti koja sa kosmičkog objekta dolazi do površine planete

